

פוליטיקה והתנגדות של נשים קומוניסטיות בארץ ישראל המנדטורית

חגית כהן

תקציר

במאמר זה אני בוחנת את חוויותיהן של נשים קומוניסטיות בארץ ישראל המנדטורית, נשים שהיו בשך משרה של המפלגה הקומוניסטית הפלסטינית (פק"פ), ואת התמודדותן עם מנגנוני הדיכוי של השלטון הבריטי בארץ ישראל: מן המעקב אחריהן ומעצרו, דרך ההליכים המשפטיים, עד חיי היום-יום במרחבי הכליאה. באמצעות מיקוד זה אני מציעה שני מהלכים משלימים: האחד – הצבתן של נשים בתולדות המפלגה הקומוניסטית הפלסטינית במרכז הדיון ההיסטורי; והאחר – בחינה מחודשת של תפקיד עורכי הדין שייצגו אסירות קומוניסטיות, לשם הבנת יחסי הגומלין בין משפט לאידאולוגיה ולמגדר.

המחקר ההיסטורי עמד בהרחבה על פעילותם של עורכי דין אלה בהקשרים ציוניים, ואולם מעורבותם בזירה הקומוניסטית נותרה בשוליים. אני מבקשת אפוא להרחיב את גבולות הדיון ההיסטוריוגרפי על הפק"פ, למלא חסר גדול במחקר ולהציע קריאה מחודשת של הזירה הקומוניסטית כמקום שעוצבו בו זהויות מגדריות במפגש עם מנגנוני כוח משפטיים וקולוניאליים.

אני נשענת על גישת הפמיניזם המרקסיסטי, על תאוריות של התנגדות נשים ועל גישות מחקר שעוסקות במרחבי כליאה. הגישות האלה מאפשרות לנתח מנגנוני הדרה, סוכנות והתנגדות ולהעמיד את הכליאה ואת המאבק המשפטי כחלק מעיצוב סובייקטיביות פוליטית. אני מתבססת על מקורות ארכיוניים, על ספרות אוטוביוגרפית ועל כתיבה עיתונאית בת התקופה.

מילות מפתח: ארץ ישראל המנדטורית, היסטוריה חברתית, התנגדות נשים, כליאה פוליטית, מגדר ומשפט, נשים קומוניסטיות, סוכנות נשים, עורכי דין, פמיניזם מרקסיסטי, הפק"פ

ב-1 בדצמבר 1939 פרצה המשטרה הבריטית לדירתם של בני הזוג חנה ווילי וורקהוף בתל אביב ועצרה את שניהם בעוון החזקת חומר בלתי לגאלי וחשד להשתייכות למסגרת בלתי חוקית, קרי המפלגה הקומוניסטית. בני הזוג וורקהוף נעצרו תחת חוקי החירום ונשלחו למעצר בכלא לתקופה של ארבעה חודשים. תקופת המאסר הארוכה על ידי שופט לשנה נוספת. חנה וורקהוף, כקומוניסטיות אחרות לפניה ואחריה, מצאה את עצמה בכלא הנשים בבית לחם.

מעצר זה משקף את עוצמת מנגנוני השליטה הקולוניאליים ואת יחסם של שלטונות המנדט לפעילות פוליטית שנחשבה חתרנית ואנטי־אימפריאליסטית.¹

רקע מחקרי

את ההיסטוריוגרפיה של הפק"פ עיצבו פרשנויות שונות שהציעו נקודות מוצא מובחנות להבנת עמדות המפלגה. מוסא בודיירי, היסטוריון פלסטיני, העמיד במרכז מחקרו את פעילותם של הקומוניסטים הערבים תוך כדי הדגשת המתח בין סולידריות מעמדית ובין התביעות הלאומיות של שני העמים. בודיירי הציג את פעילות הפק"פ כשעת כושר היסטורית לשיתוף פעולה בין יהודים לערבים על בסיס מעמד, הזדמנות שנמחצה בין הפטיש של הלאומיות הגואה ובין הסדן של התכתיבים הסטליניסטיים ממוסקווה.² יואל ביינין השווה בין דחיקת השמאל המרקסיסטי בישראל ובמצרים והגיע למסקנה כי בשתייהן הייתה זו תולדה של התבססות הלאומיות כמערך היגיון פוליטי. מנגד, שמואל דותן הציג מחקר מקיף מנקודת מבט ציונית, ראשון מסוגו בעברית, שהתמקד במבנה הארגוני והפוליטי של המפלגה ובשאלת השתלבותה ביישוב היהודי.³

אף שבמחקרים האלה הוצעו גישות שונות, הם התמקדו בעיקר באידאולוגיה הקומוניסטית, בשאלת הזהות הלאומית ובמבנה הארגוני, ובתוך מכלול זה, מקומן של נשים וההיבטים המגדריים של פעילותן כמעט לא זכו לבחינה שיטתית.⁴ במחקרים שעסקו

1 Judah L. Magnes, 'The Case of Chanah Verkauf, Correspondence', *Minutes and Reports of the League of the Rights of Man Palestine*, הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי (להלן: אמת"), Judah L. Magnes Private Collection, P3-2311, p. 1.

2 בודיירי שאף להשיב לערבים את מקומם בהיסטוריה של התנועה הקומוניסטית בפלשתינה־א"י, באמצעות שחזור שיטתי של פעילות הקומוניסטים הערבים והתבססות על ראיונות אישיים ומסמכי קומינטרן שנעדרו ממחקרים קודמים. ראו: Musa K. Budeiri, *The Palestine Communist Party 1919-1948: Arab and Jew in the Struggle for Internationalism* (new edition), Haymarket Books, Chicago 2010, pp. xiii-xx.

3 בנין, בגישתו הרואיניסטית, ביקש להמשיג מחדש את הסכסוך דרך בחינת מקומן של המפלגות הקומוניסטיות והסביר כי דחיקתן לשוליים הייתה תוצאה של התחזקות הלאומיות הציונית והנאצריסטית כמסגרות פוליטיות דומיננטיות, ולא ככשל פנימי של התנועה המרקסיסטית עצמה. ראו: Joel Beinin, *Was the Red Flag Flying There? Marxist Politics and the Arab-Israeli Conflict in Egypt and Israel, 1948-1965*, University of California Press, Berkeley 1990. לעומתו, שמואל דותן ניתח את הפק"פ מנקודת מבט ציונית־יהודית, צמצם את השימוש במקורות ערביים והתעלם מן ההיסטוריוגרפיה הפלסטינית; לשיטתו הייתה הפק"פ נטע זר ביישוב וסוכנת של גורם עוין למפעל הציוני. ראו: שמואל דותן, **האדומים – המפלגה הקומוניסטית בארץ ישראל**, שבנא הסופר, כפר סבא תשנ"א.

4 עד היום לא נכתב מחקר מקיף על פעילותן של נשים יהודיות בפק"פ; ההתייחסויות קיימות בעיקר בסקירות כלליות על הפעילות הקומוניסטית בארץ ישראל המנדטורית. דותן ציין בספרו שמות רבות מן החברות, אך ללא ניתוח שיטתי של קורותיהן; וראו גם: כרמית גיא, **חלום ושבר: סיפורם של הקומוניסטים העבריים, 1943-1949**, כתר, בן שמן 2019, עמ' 442-447. גיא מתארת את פעילותן

בפעילותם של עורכי הדין שייצגו את חברי ההגנה והמחתרות אין כמעט אזכור למעורבותם בזירה הקומוניסטית.⁵

אם כן, במאמר זה אני בוחנת את חוויותיהן של נשים קומוניסטיות בתקופת המנדט, מן המעקב אחריהן ומעצרן, דרך ההליכים המשפטיים, עד חיי היום-יום מאחורי סורג ובריה. בכך אני מציעה שני מהלכים משלימים: הצבתן של נשים בתולדות הפק"פ במרכז הדיון ההיסטורי, ובחינה מחודשת של תפקידם של עורכי הדין שייצגו אסירות קומוניסטיות, ובראשם הד"ר צבי אליהו כהן, כמפתח להבנת יחסי הגומלין בין משפט לאידאולוגיה ולמגדר. אני מבקשת אפוא להרחיב את גבולות הדיון ההיסטוריוגרפי ולהאיר את תרומתן ואת פועלן של נשים קומוניסטיות שהיו בשר מבשרה של המפלגה ואת ההתמודדות שלהן עם מנגנוני הדיכוי של השלטון המנדטורי. במקרי הבוחן התמקדתי בנשים שמילאו תפקידי מזכירות בתאים מחתרתיים, בקשריות ובמפוצות כרוזים ועסקתי גם בתפקידה של הליגה לזכויות האדם במאבק הציבורי לשחרורן.⁶

של שמחה צברי ויהודית בוכר-אגסי, אך גם היא אינה מציעה ניתוח מגדרי. עידית ארז ייחדה פרק בעבודת התזה שכתבה לזוגיות בין חברות יהודיות ובין חברים ערבים בפק"פ – 'אהבה וקוץ בה – הממד המגדרי ביחסי יהודים וערבים בארץ ישראל המנדטורית: קשרי נשים יהודיות וגברים ערביים', עבודת מוסמך, אוניברסיטת חיפה, חיפה 2019, עמ' 61-62. לדיון בפעילות נשים קומוניסטיות לאחר הקמת המדינה, ראו: ת'עריד קעדאן, 'אנד"י – הקמתו והתפתחותו של ארגון נשים', בתוך: אמל ג'מאל (עורך), **הסכסוך – היבטים סוציולוגיים, היסטוריים וגאופוליטיים**, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב 2018, עמ' 71-92; חגית כהן, 'מיאזור ועד נצרת – "עלונך" ביטאון הנשים של המפלגה הקומוניסטית הישראלית בשנות החמישים', קשר, 57 (2021), עמ' 52-73; הנ"ל, 'פדרציית מועדוני הנשים היהודיות ע"ש אמה לזרוע ופעילותה במדינת ישראל במחצית השנייה של המאה העשרים', ציון, ג (תשפ"ב), עמ' 407-437. רענן ריין ודרור שרון בחנו את השתתפותן של נשים מארץ ישראל המנדטורית במלחמת האזרחים בספרד. אמנם זירת הפעולה שהם בחנו שונה מזו הנבחרת במאמר שלפנינו, אך מחקרם מצביע על התרחבות העניין במחקר בפעילותן של נשים קומוניסטיות. ראו: רענן ריין ודרור שרון, 'עשיתי זאת כי זאת הייתה חובתי: מחויבות אישית ופוליטית של מתנדבות ארץ ישראליות במלחמת האזרחים הספרדית', **ישראל**, 31-32 (2024), עמ' 121-151.

5 לדיון בעורכי הדין היהודים בארץ ישראל בתקופת המנדט הבריטי ובפעילותם המשפטית בהגנה על חברי ההגנה, פלמ"ח, אצ"ל ולח"י, וכן במעורבותם במשפטי ההעפלה ובמשפטי קרקעות כנצ'י מוסדות היישוב המאורגן ראו: שמעון ארז בלום, **המחתרת המשפטית: עורכי דין במאבק הציבורי, 1938-1947**, מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות והמכון למשפט והיסטוריה ע"ש קרן דיזיד ברג, אוניברסיטת תל אביב, קריית שדה בוקר 2025. בעקבות אהרן בן-שמש כינה בלום קבוצה זו של עורכי דין 'המחתרת המשפטית', ולעתים 'המחתרת היורידית', כדי להדגיש כיצד היו מוכנים מקצת עורכי דין 'לאומיים', שהוכשרו בבתי הספר הגבוהים ללימודי המשפט הבריטי ועמדו בכללי האתיקה שלו, לחצות גבולות ואף להפר את החוק הבריטי לשם מטרות לאומיות ציוניות. לדיון נוסף ראו: נתן ברון, **משפט יצרים ופוליטיקה בסוף המנדט ובראשית המדינה**, סטימצקי, תל אביב 2014. בלום לא התייחס כלל לאליהו צבי כהן ולמשפטי הקומוניסטים בבתי הדין הבריטיים, וגם ברון לא עסק בהם כלל. עם זאת, ברון ציין בקצרה את מעורבותו של כהן בהגנה על סטבסקי, רוזבלט ואחימאיר במשפט רצח ארלוזורוב (יולי 1933), לצד עורכי דין אחרים מן התנועה הרוויזיוניסטית. שם, עמ' 17-18.

6 מחקר זה מתבסס על כמה אוספים ארכיונים, ובהם הארכיון הציבורי (להלן: אצ"מ), אוסף התנועה הקומוניסטית במכון לחקר תנועת העבודה ע"ש פנחס לבון (להלן: אה"ע), מסמכי הבולשת

כדי לבחון את דרכי פעולתן של נשים קומוניסטיות בארץ ישראל המנדטורית אני נשענת על גישת הפמיניזם המרקסיסטי, על תאוריות של התנגדות נשים ועל גישות מחקר שעוסקות במרחבי כליאה. גישות אלה מלוות את הדיון ההיסטורי ומאפשרות להאיר על מגננונים של הדרה, סוכנות והתנגדות.

פמיניזם מרקסיסטי

הפמיניזם המרקסיסטי שואב השראה מהגותם של פרידריך אנגלס (*Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats*, 1884) ושל אוגוסט בבל (*Die Frau und der Sozialismus*, 1879), אשר ניתחו את דיכוי הנשים וראו בו תולדה של התפתחות הקניין הפרטי והמשפחה הפטריארכלית. אנגלס תיאר את 'תבוסת המין הנקבי' כתולדה של השתלטות הגבר על משאבים, ובבל ראה בנשים שותפות טבעיות למהפכה הסוציאליסטית. עם זאת, אצל שניהם הדיכוי המגדרי הוסבר בעיקר באמצעות יחסי הייצור והמעמד, ואילו המשפחה, עבודת הטיפול והעבודה הביתית נתפסו בעיקר כתוצאה של הסדר הכלכלי ולא נותחו כמגננונים פעילים של שעתוק אי־שוויון מגדרי. היעדר ניתוח שיטתי של עבודת הרבייה החברתית ושל המשפחה כמוקד כוח ודיכוי בפני עצמו היה למוקד מרכזי בכתיבתן של ממשיכות הדרך במאה ה־20.⁷

ביקורת נוקבת על מגבלות המרקסיזם הקלאסי מתחה היידי הרטמן (Hartmann). במחקרה המכונן טענה הרטמן כי ההגות המרקסיסטית לא העניקה כלים מספקים לניתוח הפטריארכיה והייתה עיוורת לענייני מגדר. היא דחתה את קביעתו של אנגלס כי דיכוייה של האישה ייפתר עם השתלבותה בכוחות העבודה וכאשר תצטרף למאבק הפרולטרי. הרטמן הדגישה כי אלה הרואים בדיכוי המגדרי עניין משני למאבק המעמדות משכפלים יחסי כוח מגדריים גם בתוך תנועות שחרור, ודחתה את ההנחה כי שוויון מגדרי יושג 'מעצמו' לאחר המהפכה.⁸

על רקע ביקורתה של הרטמן הציעה ליו ווגל (Vogel) גישה תאורטית שונה: לא דחיית המרקסיזם אלא עיצובו מחדש באמצעות המונח 'שעתוק חברתי'. ווגל הדגישה כי יחסי

הברטית והש"י בארכיון לתולדות ההגנה (להלן: את"ה), ארכיון מק"י ביד יצחק טבנקין, ארכיון המפלגה הקומוניסטית הישראלית בספרייה הלאומית, ארכיון יהודה לייב מאגנס בארכיון המרכז לתולדות העם היהודי ומוזאון אסירי המחתרות. אני מודה מקרב לב למנהלי הארכיונים ולצוות העובדות והעובדים על עזרתם הרבה, על נכונותם ועל שיתוף הפעולה הפורה. בזכותם קרם מחקר זה עור וגידים. תודה מיוחדת למר שמרי סלומון, לד"ר ערן טל, למר יורם תמיר, לד"ר יוחאי בן־גדליה ולמוריה מאולם הקריאה לאוספים מיוחדים בספרייה הלאומית.

7 על היחס האידאולוגי והעקרוני של הקומוניזם כלפי מקומן של נשים בחברה ראו: Donna Harsch, 'Communism and Women', in: Stephen A. Smith (ed.), *The Oxford Handbook of the History of Communism*, Oxford University Press, Oxford 2013, pp. 488-504

8 Heidi I. Hartmann, 'The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: Towards a More Progressive Union', *Capital & Class*, 3, 2 (Summer 1979), pp. 1-33

ייצור מתקיימים בד בבד עם תהליכי רבייה חברתית, ובכללם טיפול, ילודה ותחזוקת חיי היום-יום, המאפשרים את שעתוקו של כוח העבודה. בכך היא הדגישה שהדיכוי המגדרי אינו תוספת חיצונית למערכת הכלכלית אלא חלק מן המבנה שלה. קריאה זו מאפשרת לבחון גם תנועות סוציאליסטיות לא רק על פי מחויבותן המוצהרת לשוויון אלא גם על פי האופן שהן מארגנות בפועל חלוקת עבודה מגדרית.⁹ אם כן, הרטמן ווגל הצביעו על מגבלותיהן האידאולוגיות והארגוניות של מסורות סוציאליסטיות בנוגע לשאלת המגדר, ומכאן שתאוריות של התנגדות מאפשרות לבחון כיצד פעלו נשים, הלכה למעשה, בתוך מסגרות קומוניסטיות וכיצד עוצבו מרחבי פעולה גם כאשר לא התקיים מאבק מגדרי אוטונומי. בהקשר של הפק"פ, נקודת מבט זו מאפשרת להבין כיצד מפלגה אנטי-אימפריאליסטית ורדיקלית מבחינה מעמדית, דחקה את שאלת הנשים לשוליים בלי לראות בכך סתירה פנימית, כמו שיתברר בהמשך הדיון.

תאוריות של התנגדות נשים

ננסי פרייזר (Fraser) הציעה את המונח *subaltern counter publics* לתיאור זירות חלופיות של שיח, מחוץ למרחב הציבורי ההגמוני, אשר קבוצות מודרות, ובכללן נשים, פיתחו בהן שפה פוליטית חתרנית.¹⁰ לשיטתה של פרייזר, קבוצות מוכפפות אינן מסתפקות בהבעות מחתרניות אלא יוצרות זירות מקבילות, ובהן הן מפתחות שיח נגדי גלוי ורדיקלי. זירות אלה משמשות מרחבי התארגנות פנימיים וגם בסיס לפעולה ציבורית רחבה, וכך הן כופות על השיח ההגמוני להתמודד עם אתגרים שלא היו נתונים בעבר לערעור. גישה זו מאפשרת לראות בפעילותן של נשים קומוניסטיות בארץ ישראל ביטוי לסוכנות פוליטית של נשים שפעלה בשוליים, הן של המרחב הלאומי היישובי הן של הסדר הקולוניאלי, וביקשה לערער את הסדר הקיים. פומביות חתרנית זו התגלמה בפעולתן הגלויה במרחב הציבורי ובהתייצבותן מול רשויות האכיפה בעת המעצרים.

התנגדות במרחב כליאה

חוקרים אשר בחנו את חוויות המאסר של נשים בתקופות ובמרחבים גאוגרפיים שונים הצביעו על זירת הכליאה כמרחב טעון של שליטה מגדרית, אך גם של סובייקטיביות פוליטית. גוף האסירה, הנתון לניטור ולהפרדה, נהיה נקודת מוצא של פעולה, שקטה או פומבית, נגד מבנים של כוח פוליטי וקולוניאלי גם יחד.¹¹ מחקרים שעסקו באסירות

- Susan Ferguson and David McNally, 'Capital, Labour-Power, and Gender-Relations: Introduction to the Historical Materialism Edition of Marxism and the Oppression of Women', in: Lise Vogel, *Marxism and the Oppression of Women: Toward a Unitary Theory*, Brill/Haymarket, Leiden 2013, pp. vii-xxxiv 9
- Nancy Fraser, 'Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy', *Social Text*, 25-26 (1990), p. 67 10
- לביטויים ולגלויים של מרדנות והתנגדות פוליטית בין כותלי הכלא בקרב אסירות פוליטיות 11

פוליטיות הצביעו על מרדנות ועל התנגדות פוליטית, שהתבטאו בשביתות רעב, בשביתות רחצה וסירוב ללבוש מדי אסירות, עד כדי גילויים קיצוניים של מריחת דם, וסת וצואה על הקירות לאות מחאה. בהקשר זה אנתה את חוויית הכליאה של נשות הפק"פ לא רק כמאבק מפלגתי אלא גם כהתארגנות חוץ-הגמונית בעלת משמעויות מגדריות, פוליטיות ואנטי-קולוניאליות.

הפק"פ כארגון נרדף בתקופת המנדט

בראשית שנות העשרים של המאה ה-20 החלו השלטונות הבריטיים והיישוב היהודי המאורגן לחשוש מחדירת קומוניסטים לארץ ישראל. היסודות לחששם היו כנראה הצלחת המהפכה הבולשוויקית (1917) ותפיסת העולם הסוציאליסטית של עולי העלייה השלישית (1918-1923). חשדנות רבה עוררה מפלגת הפועלים הסוציאליסטית (המפ"ס); נוסדה בשנת 1919 שפרשה ממפלגת פועלי ציון והייתה בשנת 1922 לפק"פ (פאלסטינישע קאמוניסטישע פרטיי) – המפלגה הקומוניסטית הפלסטינית). בשנת 1924 הצטרפה הפק"פ לקומינטרן ופעלה על פי הוראותיו עד התפרקותו בשנת 1943. עוד מראשיתה של הפק"פ היא הייתה אנטי-ציונית ופרו-ערבית. עם זאת, רוב חבריה היו יהודים, ובשנות המנדט הבריטי היא התקשתה לחדור לרחוב הערבי.¹²

מאז הקמתה של הפק"פ עד שלהי שנת 1942 היא הייתה מפלגה לא חוקית, והמחלקה לחקירות פליליות של משטרת המנדט (CID – Criminal Investigation Department) רדפה אותה בשיטתיות. מחלקה זו שנועדה מלכתחילה לעסוק בעניינים פליליים, התפתחה בשנות השלושים והארבעים לכדי זרוע מודיעינית וביטחונית של ממשלת המנדט ועסקה בסיכול חתרנות, טרור וריגול.

הוצאתה של הפק"פ אל מחוץ לחוק נשענה על כמה מאפיינים מרכזיים: צביונה כתנועה מהפכנית שכמה מפעולותיה התקיימו במחתרת; כפיפותה האידאולוגית והארגונית לברית המועצות ולאינטרנציונל הקומוניסטי; ותפיסתה האנטי-אימפריאליסטית, אשר שללה את

במדינות המתפתחות ובעימות הממושך בצפון אירלנד ראו: Barbara Harlow, 'From the Women's Prison: Third World Women's Narratives of Prison', *Feminist Studies*, 12, 3 (Autumn 1986), pp. 501-524; Azrini Wahidin, 'Menstruation as a Weapon of War: The Politics of the Bleeding Body for Women on Political Protest at Armagh Prison, Northern Ireland', *The Prison Journal*, 99, 1 (2019), pp. 121-131. למחקר על היסטוריה של כליאת נשים בפרו, מהתקופה הקולוניאלית עד המאה ה-21, כפרקטיקה מתמשכת של דיכוי מגדרי ראו: Camille Boutronand Cloe Constant, 'Gendering Transnational Criminality: The Case of Women's Imprisonment in Peru', *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 39, 1 (2013), pp. 177-195.

12 בנימין נוירבגר, ראובן אהרוני ומוסטפה כבהא, *החברה הערבית בישראל*, ג, האוניברסיטה הפתוחה, רעננה 2010, עמ' 51-53; יעקב מרקוביץקי, 'המרדף אחרי "האחים האדומים" – הבולשת הבריטית והפק"פ', *עיונים בתקומת ישראל*, 12 (2002), עמ' 289.

הלגיטימיות של שלטון המנדט. לפי תפיסה זו נחשב השלטון הבריטי משטר קולוניאלי אשר פועל בשיטת הפרד ומשול, ואילו הפרויקט הציוני הוגדר כלי שרת של האימפריאליזם הבריטי.¹³

ואכן, הפק"פ חתרה לרדיקליזציה של מעמד הפועלים ולגיוסו למאבק אנטי-אימפריאליסטי, ואף אירועים דוגמת מאורעות 1929 פירשו חבריה כהתקוממות נגד השלטון הבריטי, ולא רק כעימות בין-קהילתי. עמדותיה של הפק"פ בנוגע לסכסוך בין יהודים לערבים, שלעתיים חפפו לעמדות המחנה הלאומי הפלסטיני ולעיתים היו קיצוניות יותר, וכן השתתפותם של חברים יהודים וערבים בפעולות הגרילה בראשית המרד הערבי הגדול (1936-1939), חזקו בעיני השלטון את תפיסתה כאיום פוליטי ממשי.¹⁴

ביחסו של היישוב המאורגן כלפי הפק"פ חלה התפתחות מראשית הקמתה של המפלגה בשנת 1919 עד ראשית שנות הארבעים. בשנים 1924-1931 ראו בה יריבה פוליטית לגיטימית. בשנים 1933-1941 רדפו מוסדות היישוב את המפלגה בגלל מגמת הערביזציה שלה ובגלל עמדותיה האנטי-ציוניות ופעילותה בימי המרד הערבי ובראשיתה של מלחמת העולם השנייה. הרדיפות באו לידי ביטוי בין השאר במניעת טיפול רפואי, בגירוש ממקומות עבודה, בביטול החברות בהסתדרות ובמעקבים צמודים של שירות הידיעות של ההגנה (הש"י). מראשית מלחמת העולם השנייה עד שנת 1943 שירות הידיעות של אצ"ל אף העביר לבולשת הבריטית מידע על קומוניסטים ארץ-ישראלים.¹⁵

תנאי הרדיפה והעוינות הציבורית עיצבו את פעילותה של הפק"פ כארגון מחתרתי. בתוך מסגרת פוליטית זו התעצב גם מקומן של הנשים במפלגה. בחלק הבא אבחן את השיח המגדרי בפק"פ, אשר הגדיר את גבולות השתתפותן ואת הבניית תפקידן הפוליטי.

13 Musa Budeiri, 'Class and Nation: Arab and Jewish Communists in Palestine', in: Laura Feliu and Ferran Izquierdo Brichs (eds.), *Communist Parties in the Middle East*, Rutledge, New York and London 2019, pp. 129-151.

14 יאיר שפיגל, 'ההתמודדות המודיעינית והסיכולית של משטרת המנדט ומחלקת החקירות הפליליות בה (CID) עם המפלגה הקומוניסטית הארצישראלית, 1920-1948', עבודת מוסמך, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשנ"ט, עמ' א-ב; הנ"ל, 'סוכנים של "המחלקה לחקירות פליליות" (CID) במפלגה הקומוניסטית הארץ-ישראלית', **עיונים בתקומת ישראל**, 12 (2002), עמ' 271-288. על עמדותיה של הפק"פ ומעורבותה במרד הערבי הגדול ראו: Budeiri, 'Class and Nation', pp. 133-134.

15 שפיגל, 'ההתמודדות המודיעינית והסיכולית', עמ' 116-117; יואב גלבר, **שורשי החבצלת: המודיעין ביישוב, 1918-1947**, א, משרד הביטחון, תל אביב 1992, עמ' 100-103; אלדד חרובי, **הבולשת חוקרת: CID בארץ ישראל, 1920-1948**, פורת הוצאה לאור, כוכב יאיר 2011, עמ' 46-52; מרקוביץקי, 'המרדף אחרי "האחים האדומים"', עמ' 289-303; אבנר בן זקן, **קומוניזם באימפריאליזם תרבותי: הזיקה בין הקומוניזם הארצישראלי לקומוניזם הערבי 1919-1948**, רסלינג, תל אביב 2006, עמ' 111-114.

בין מעמד למהפכה: נשים קומוניסטיות בפק"פ

השיח המגדרי בפק"פ

בפרסומים הקומוניסטיים בתקופת המנדט הבריטי כמעט לא נמצאה התייחסות לשאלת הנשים כסוגיה אידאולוגית ופוליטית עצמאית. עמדה זו שיקפה תפיסה שלפיה יושג שחרורן של נשים במהפכה חברתית כוללת, ומשכך לא נוסחה במפלגה תביעה מגדרית נפרדת. על רקע היעדר זה בולטים שני מקורות אשר ממחישים את הגדרת מקומן של נשים בזירה הציבורית בשנות העשרים והשלושים של המאה ה-20.

הראשון הוא כרוז משנת 1927 אשר קרא לנשים להתארגן ולפעול נגד שלילת זכות הבחירה לעיריית חיפה על רקע החלטת הרשויות לשלול את זכות הבחירה מנשים יהודיות וערביות ומבעלי הכנסה נמוכה בעיר.¹⁶

חברות! הבחירות לעיריית חיפה הולכות ומתקרבות. איזה אלפים אנשים [...] (כמעט מכל הפועלים והעובדים ובפרט מכל הנשים שוללה זכות הבחירה). הממשלה האימפריאליסטית שללה בכוונה את זכות הבחירה מאותו הרוב הגדול של התושבים. חברות! הרמנה קול מחאה נגד שלילת זכות הבחירה לנשים ומכל העובדים. מחאנה נגד הבלוק הלאומי הבוגד באינטרסים של ההמונים היהודים לטובת הממשלה האימפריאליסטית! תחיי המלחמה בעד עיריות דמוקרטיות בעד רז'ים דמוקרטי בארץ.¹⁷

נוסח זה שרטט את הדרישה לזכויות נשים כחלק ממאבק רחב יותר, והוא המאבק המעמדי והאנטי-אימפריאליסטי. הנשים הוצגו בו כחלק מן ההמון המדוכא המשועבד על ידי השלטון הקולוניאלי והנבגד על ידי המפעל הציוני.

המסמך השני הוא כרוז משנת 1932, שהופץ בעקבות פסילת רשימת נשות הפק"פ לוועידה הרביעית של מועצת הפועלות. רות לוביץ' תיארה בזיכרונותיה את מאמצי המפלגה לערער על ההחלטה, ואולם הכרוז שפורסם באותה עת חושף יחס מורכב יותר למאבק הנשים: 'פועלת! אל תירתעי מפני ניסיון התועבה להחניק את מחאתך. אל תפקידי את האינטרסים שלך בידי נשים צדקניות העוסקות בספורט הפמיניסטי על חשבון רעבונך ומצוקתך. לכי אל הבחירות בקומה זקופה, והצביעי בעד הרשימה המעמדית היחידה – רשימת הפועלת'.¹⁸ נחשפת כאן עמדה שלילית ואף עוינת כלפי הפמיניזם: הוא נחשב 'ספורט פרווילג' של נשים מבוססות, שמנותק מצורכיהן האמתיים של פועלות ושל נשים עניות.

16 ענת קדרון, **בין לאום למקום: הקהילה העברית בחיפה המנדטורית**, יד יצחק בן-צבי, ירושלים 2012, עמ' 238-239.

17 מחלקת הפועלות על יד הפק"פ, 'לכל הפועלות והנשים העובדות' (11.5.1927), אה"ע, חטיבה IV 425, תיק 9. ההדגשה במקור.

18 לקראת הבחירות לוועידת הפועלות הרביעית (ינואר 1932), **קובץ פרסומי פ.ק.פ.**, שנים 1923-1934, עמ' 82, שם, חטיבה IV 425.

השוואה בין שני הכרוזים ממחישה את המתח המובנה בשיח של הפק"פ: מצד אחד קריאה מפורשת לנשים להיות פעילות במאבק הציבורי ולהסתמך על כוחותיהן; מצד אחר הימנעות מהכרה במאבק נשים כבעל מעמד פוליטי עצמאי. עבור חברות הפק"פ עצמן יצרה עמדה זו כפילות מובנית: הן הוכרו כסובייקט פוליטי לגיטימי, אך השתתפותן הותנתה בהיטמעות במסגרת רעיונית שלא אפשרה ניסוח מובחן של חוויתן המגדרית. דפוס זה מהדהד את ביקורתה של היידי הרטמן על הנישואים האומללים בין מרקסיזם לפמיניזם. הרטמן הראתה כי תנועות שמאל נטו להכפיף את סוגיית הפטריארכיה למאבק המעמדי, ובכך שעתקו יחסי כוח מגדריים גם בתוך תנועות מהפכניות.¹⁹ השיח של הפק"פ, אשר קידם השתתפות פעילה של נשים אך הציב לה גבולות אידאולוגיים ברורים, ממחיש מתח זה בין חזון שוויוני כולל ובין שימור הייררכיות מגדריות בתוך התנועה עצמה. רק לאחר הקמת המדינה, עם הקמת ארגון נשים פרוגרסיביות בשנת 1948, נוסחה במוסדות הקומוניסטיים בארץ תביעה מגדרית מובהקת כזירה פוליטית לגיטימית.²⁰

מאפיינים חברתיים

מספרם של חברי הפק"פ לא עלה בשנות פעילותה על כ־400, ובשיאה הגיע לכ־500 חברים, כשליש מחבריה היו נשים. עד שלהי שנות הארבעים היו כל החברות יהודיות; נשים ערביות לא הצטרפו למפלגה עד שנת 1948. נתון זה בולט במיוחד על רקע מדיניות ה'ערביזציה' שאימץ הקומוניסטרן משנת 1924, אשר ראתה ברוב הלאומי הערבי בארץ את הקבוצה ההיסטורית הנושאת את המאבק לשחרור מעמדי ולאומי גם יחד. לפי קו זה נדרשה הפק"פ לפעול לגיוס ולהכשרה של נשים ערביות קומוניסטיות, ואולם ניסיונות אלה לא נשאו פרי.

התכתובת בין הפק"פ ובין הקומוניסטרן מלמדת על ביקורת שנמתחה על הנהגת המפלגה המקומית, אשר לפיה לא גובשה תכנית פעולה סדורה לשחרור נשים ערביות מ'שעבוד חברתי, כלכלי ופוליטי', ואף לא פנו אליהן מספיק בשפתן. בתגובתה טענה הפק"פ כי פורסמו חומרים בערבית ואף נעשה ניסיון לכנס אספת נשים בשנת 1927, אולם מאמצי הגיוס לא עלו יפה בשל היעדר היענות מצד נשים ערביות.²¹

19 Hartmann, 'The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism', pp. 1-33

20 ת'עריד קעדאן, 'ארגון נשים דמוקרטיות בישראל: פמיניזם, ליברליזם, וקומוניזם תחת קורת גג אחת', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, ירושלים 2018, עמ' 38-54; כהן, 'מיאזור ועד נצרת', עמ' 52-73.

21 א' פטרובה, 'אל מחלקת הנשים של הוועד המרכזי של המפלגה הקומוניסטית הפלסטינית' (27.12.1930) ומכתב תגובה למכתב הנ"ל (27.2.1931), בתוך: לאון זוהי (עורך), לחוד או ביהד, יהודים וערבים במסמכי הקומוניסטרן 1919-1943, כתר, ירושלים 2005, עמ' 223-227. רק בשנת 1948 נוסדו שני ארגונים של נשים קומוניסטיות במדינת ישראל. האחד היה אל-נהד'ה אל-נסאאיה (התעוררות הנשים) והשני לליגה לשחרור לאומי. הארגון הקומוניסטי הערבי הזה פרש מהפק"פ

בפועל, הרכב חברות המפלגה ביטא את הפער בין מדיניות הקומינטרן ובין המציאות הקיימת. רובן המכריע של החברות היו יוצאות ארצות מזרח אירופה ומרכז, ובהן פולין וברית המועצות, אוקראינה, ליטא, רומניה, הונגריה וגרמניה. מיעוט מצומצם ביותר של פעילות היה בעל נתינות ארץ-ישראלית או ממוצא מזרחי, ורובן היו בעלות נתינות זרה. עובדה זו הקלה על השלטונות לגרש מן הארץ רבות מן העצירות והאסירות הקומוניסטיות בתום תקופת מאסרן.²²

בין הנשים היו שהיגרו לארץ ישראל כילדות עם משפחותיהן, אחרות עלו לארץ ישראל בצעירותן כחלק מן ההכשרות הציוניות. היו מן החברות שהגיעו מבתיים מבוססים ואמידים ואף נמנו עם העילית הציונית של היישוב. כך למשל רגינה ברוצקוס, פעילה קומוניסטית מפתח תקווה, הייתה בת משפחתם של יוליוס ברוצקוס, המנהיג הציוני הרוסי הנודע, ובוריס דב ברוצקוס, פרופ' לכלכלה חקלאית מן האוניברסיטה העברית בירושלים; ורות כץ, פעילה אחרת בפק"פ, הייתה בתו של העיתונאי בן ציון כץ, אולם רבות מהן הגיעו ממשפחות בנות המעמד הבינוני הנמוך כמו רות לוביץ', שהוריה התפרנסו ממסחר זעיר בעיר ורשה.²³

חברות אחרות חוו בילדותן ובנעוריהן עוני ומצוקה כלכלית ומשפחותיהן התקשו להתפרנס. מילדותה של מנהיגת המפלגה אסתר וילנסקה (נוביק) עד עלייתה לארץ ישראל בשנת 1938 התנהלו חייה בסביבה מטריארכלית מובהקת מכיוון שהוריה נפרדו זמן קצר לאחר לידתה ואביה נפקד מחייה. לעומתו, אמה מוצגת בזיכרונותיה כדמות מופת, מי שהקריבה את חייה למען בתה ועמלה קשות כפועלת בבית החרושת כדי לפרנסה. האם והבת חיו בדלות ובמחסור, ואף על פי כן דאגה האם לכל צרכיה של הבת, הן החומריים הן האינטלקטואליים – וכך היא ניסחה זאת באוזני אסתר: 'אני גם אמא וגם אבא שלך'.²⁴ האם מימנה בעבודתה הקשה את לימודיה של הבת בגימנסיה תרבות ואף הקנתה לה כישורי חיים כמו חיסכון, מלאכת התפירה והטלאת בגדים ואפילו פנקסנות.²⁵

בשנת 1943; והאחר היה ארגון נשים פרוגרסיביות, שהשתייך למק". בשנת 1951 התאחדו שני הארגונים ויסדו את אנד"י – ארגון נשים דמוקרטיות בישראל. ראו: קעדאן, 'ארגון נשים דמוקרטיות בישראל', עמ' 38-54; כהן, 'מיאזור ועד נצרת', עמ' 52-73.

22 שפיגל, 'ההתמודדות המודיעינית והסיכולית', עמ' 65; דותן, **האדומים**, עמ' 219-220. על המאפיינים החברתיים של חברי וחברות הפק"פ ראו: מוריאל רם, "'קריאת תגר והצבת אתגר': זהותם של החברים היהודים במפלגה הקומוניסטית הפלסטינית (פק"פ)", **ישראלים**, 2 (תש"ע), עמ' 73-100. אין במאמרו ניתוח מגדרי.

23 דוד תדהר, 'יוליוס ברוצקוס', **האנציקלופדיה לתולדות חלוצי הישוב ובניו**, 10 (בעריכת הנ"ל), ספריית ראשונים, תל אביב 1958, עמ' 3634, <https://tidhar.tourolib.org/tidhar/view/10/3634>, 11.3.2025. במסמכי ה-CID עדות על קשרי השארות בין בן ציון כץ לרות כץ, ראו: (אוחזר ב-11.3.2025). תיק 547, גליל 267, עמ' 501. על משפחתה של רות לוביץ' ראו: רות לוביץ', **בחרתי לחיות במאבק – פרקי חיים**, הוצאת שחר, תל אביב 1985, עמ' 198-203.

24 אסתר וילנסקה, **פרקי חיים**, הקרן להנצחת זכרה של אסתר וילנסקה, תל אביב 1984, עמ' 18.

25 שם, עמ' 17-25.

גם לאה טרכטמן ושמה צברי, שהצטרפו אל התנועה הקומוניסטית בעודן נערות צעירות, גדלו במשפחות עניות וסבלו ממחסור וממצוקה כלכלית. טרכטמן, ילידת 1913, תיארה בזיכרונותיה את קשיי הקליטה של משפחתה שעלתה מקישינב בשנות העשרים של המאה ה-20 והתיישבה בתל אביב. עול גידול תינוקות המשפחה נפל על לאה ואחיותיה הבוגרות; וההורים התפרנסו בדוחק ממכירת ביצים בשוק.²⁶ חברתה של טרכטמן שמחה צברי, לימים חברת הנהגת הפק"פ, הייתה יתומה מאם וגדלה במרתף עם אביה, שהיה מחוסר עבודה, ועם אחיותיה שעבדו במשק בית.²⁷

מצוקה כלכלית ומחסור היו גם מנת חלקן של חברות הפק"פ שעזבו את הקיבוצים וההכשרות של השומר הצעיר בעקבות הצטרפותן לתנועה הקומוניסטית. עזיבתן של הנשים את הקיבוץ הייתה כרוכה במעבר אל העיר, בעיקר אל תל אביב, חיפה וירושלים, ששם התנהלה פעילות קומוניסטית מחתרתית. בערים התקשו הנשים הקומוניסטיות למצוא פרנסה בגלל הרחקתן ממוסדות ההסתדרות ובגלל גירושן מענפי התעשייה השונים עם היוודע למעסיקים דבר פעילותן הקומוניסטית, אולם להבדיל מן הפעילים הקומוניסטיים, שמקצתם נותרו לחלוטין ללא מקורות פרנסה, הנשים הקומוניסטיות הצליחו למצוא תעסוקה כעוזרות במשקי הבית וכמטפלות בילדים. לוביץ' כתבה בזיכרונותיה כי נהגה להעביר את שכר עבודתה כמטפלת בילדים לחברי מפלגה המובטלים, ואילו חברות שעבדו כעוזרות בית העבירו כמה מן הארוחות שקיבלו במקומות עבודתן לחברים המובטלים.²⁸ לצד המחסור הכלכלי וקשיי הפרנסה, נשות הפק"פ ייחסו חשיבות רבה להשכלתן ולהרחבת אופקיהן, ומבדיקת סיפור חייהן עולה תמונה מגוונת. אסתר וילנסקה סיימה את חוק לימודיה בגימנסיה תרבות שבוילנה, על אף העוני והדלות של משפחתה, וסייעה בפרנסת הבית באמצעות מתן שיעורים פרטיים. בשנת 1938 עלתה לארץ ישראל כדי ללמוד באוניברסיטה העברית בירושלים, אך הפסיקה את לימודיה בשנת 1943 עקב עבודתה בפק"פ. ריבה טנצמן סיימה את לימודיה בסמינר לגנות של רשת החינוך תרבות, ואילו רגינה ברוצקוס שלמדה בגימנסיה הרצליה ואף נסעה לגרמניה כדי להשתלם בציור ובפדגוגיה, נאלצה לקטוע את לימודיה לאחר שהייתה קורבן לאלימות של מתפרעים נאצים. מרים דרבקין, חברה ופעילה בפק"פ ובאנטיפא, האגודה למאבק בפשיזם, הייתה בהכשרתה מורה לאנגלית.²⁹

26 לאה טרכטמן-פלחן, **40 שנה במדבר: ממואר קשרית במחתרת פק"פ**, ישראל פלחן, ירושלים 2023, עמ' 32-34.

27 שם, עמ' 50-51.

28 לוביץ', **בחרתי להיות במאבק**, עמ' 74-75; חנה שטרן, 'דמות המסמלת דרך - לויבלה ה-60 של החברה פנינה פינהוויץ', **קול העם**, 25.10.1957, עמ' 7.

29 וילנסקה, **פרקי חיים**, עמ' 9; ריבה ויהודה טרץ' (בן אליעזר), **ריבה ויהודה - סיפור חיים**, וייטק ודני טרץ' הוצאה עצמית, תל אביב 2015, עמ' 65-66. על רגינה ברוצקוס ראו: 'תעלולי ההיטלראים בברלין', **הארץ**, 13.5.1931, עמ' 2; אורי קיסרי, 'שלום לבית ספר, **דאד היום**, 27.10.1935, עמ' 6; 'חקירת הקומוניסטים בתל אביב', שם, 18.10.1935, עמ' ח. לאישור על העסקתה של מרים דרבקין כמורה לאנגלית בגימנסיה עתידי בתל אביב בשנים 1939-1938 ראו את מסמכי ה-CID, 18.12.1939, את"ה, תיק 544, גליל 262.

סיפורי רכישת ההשכלה של חברות הפק"פ היו כרוכים גם בהרגשות של תסכול והחמצה. לאה טרכטמן העידה על עצמה ועל חברתה שמחה צברי כי הן נחשבו תלמידות מצטיינות בבית הספר לבנות בנווה צדק, אך דרכן אל הגימנסיה נחסמה עקב דלות משפחתיהן. תסכול דומה עלה גם בזיכרונותיה של רות לוביץ', לימים מחברות המפלגה הבכירות.³⁰ אלה שסיימו את חוק לימודיהן במוסדות חינוך פורמליים וגם אלה שנאלצו לקטוע את לימודיהן ולצאת לעבודה הרחיבו את אופקיהן והשכלתן בהגות הסוציאליסטית והקומוניסטית הן במפלגה הן מחוצה לה. אסתר וילנסקה תיארה בזיכרונותיה את קבוצת הלימוד שהקימה לאחר סיום לימודיה בגימנסיה עם בן זוגה ברל'ה קובנר, הלוא הוא מאיר וילנר:

למן הבוקר ועד הערב הייתי מעיינת בבית ובספריה העירונית בספרות מרקסיסטית ענפה. קראתי את הספרים בעיון רב וערכתי רשימות מפורטות בעברית, ביידיש ובפולנית. עיינתי ב'קפיטל' של מרקס, בכתביו של לנין בספרים בנושא כלכלה מדינית. את הלימוד העצמי הזה תיאמתי עם הלימוד העצמי של ידידי ברל'ה קובנר. גם הוא היה קורא בביתו ועושה רשימות ובערבים היינו נפגשים, עוברים על החומר הרשום, משוחחים על הדברים שקראנו ומתכננים יחד את המשך הלימוד והקריאה העצמית.³¹

עולה אפוא כי העיון האידאולוגי והרחבת האופקים היו חשובים בחניכתן הפוליטית ובגיבוש זהותן הרעיונית של חברות הפק"פ, במרתפים ובדירות הדלות בתל אביב ובווילנה או בין כותלי הכלא, ועל כך ארחיב בהמשך הדברים.

מניעי הצטרפות לפעילות הקומוניסטית

בחינת מניעיהן של נשים יהודיות שהצטרפו לפעילות הקומוניסטית בארץ ישראל המנדטורית מחייבת אותנו להתרחק מהסברים חד־ממדיים של תודעה אידאולוגית צרופה. במקרים רבים הייתה הבחירה להצטרף למפלגה הקומוניסטית לא תולדה של תאוריה מהפכנית מופנמת בלבד אלא פרי מארג מורכב של נסיבות: חוויות של עוני, אפליה לרעה על בסיס מגדר, הדרה אתנית, טראומות הגירה או אלימות פוליטית, וכן השפעות משפחתיות וחברתיות.

רוב הנשים שהגיעו לפלשתינה־א"י לא היו קומוניסטיות בארצות מוצאן, וכמה מהן פעלו מטעם השומר הצעיר כמו אסתר וילנסקה, שהייתה חניכה ומדריכה בסניף בוויילנה ורות לוביץ', שהייתה חברה בסניף בוורשה לפני הגירתה, על פי רוב הצטרפו הנשים לתנועה הקומוניסטית לאחר הגירתן. אם כי הן מציינות את המפגש עם הקומוניזם בארץ מולדתן שעורר בהן רושם עז – מעין הטרמה לבאות. וילנסקה ציינה שלוש סיבות שהביאו

30 טרכטמן־פלחן, 40 שנה במדבר, עמ' 55; לוביץ', בחרתי לחיות במאבק, עמ' 200–202.

31 וילנסקה, פרקי חיים, עמ' 20.

אותה לקומוניזם: העוני בבית, התרשמותה מפעילות המפלגה הקומוניסטית הפולנית למען הפועלים ונגד האנטישמיות, הלימוד השיטתי של תורת קארל מרקס, פרידריך אנגלס, ולדימיר איליץ' לנין ויוסף ויסריונוביץ סטלין והכלכלה המדינית. אולם היא הצטרפה לתנועה הקומוניסטית רק לאחר הגירתה לפלשתינה בשנת 1938.³²

לאחר הגעתן של הנשים לארץ ישראל התיישבו מקצתן בקיבוצי השומר הצעיר, אך לימים עזבו את הקיבוצים והצטרפו לתנועה הקומוניסטית בעקבות אכזבתן מהאידאולוגיה הציונית. רות לוביץ' תיארה בזיכרונותיה בהרחבה את תהליך ההתרחקות מהציונות ואת הרגשת הניכור מהקיבוץ, שהיא ראתה בו גורם פעיל בדיכוי הפלאח והפועל הערבי בשם ססמאות כיבוש העבודה. רגשות אלה וביקורת דומה עלו גם בכתבתן של חברות אחרות בתנועת פק' כמו פנינה פינהויז, זופיה פוזנסקה, ריבה טנצמן ורגינה ברוצקוס.³³ התיאור של האכזבה מהמפעל הציוני עקב נישול האוכלוסייה הערבית כמניע להצטרפות לפק' פחות חוזר גם בזיכרונותיהם של גברים קומוניסטים, ומבחינה זו אין הבדל בין גברים לנשים במניעי ההצטרפות למפלגה.³⁴

היו נשים שהצטרפו לתנועה הקומוניסטית בעקבות היכרות אישית או משפחתית עם פעיל או פעילה כריזמטיים. ריבה טנצמן היגרה לפלשתינה בשנת 1932 עם סרטיפקט אשר סידרה לה משפחת אחותה, שכבר הייתה בארץ משנת 1926. ריבה הייתה חברה בתנועת השומר הצעיר והצטרפה לקיבוץ עין שמר, ושם עבדה בבית הילדים ובאריזת פרי הדר. לדבריה, היא נהייתה קומוניסטית בעקבות היכרותה עם יהודה, לימים בן זוגה: 'יהודה כבר היה קומוניסט והשפיע עלי גם להיות קומוניסטית. הוא אמר לי שלמי שהיה הרבה – לא יהיה ובמקום זה כולם יתחלקו. חשבתי שהרעיון לא כל כך ריאלי. קל לדבר וקשה לבצע. יהודה השפיע עליי היה לו אופי חזק ובסופו של דבר האמנתי בזה'.³⁵

לאה טרכטמן ושמוחה צברי הצטרפו לתנועה הקומוניסטית כנערות צעירות ביוזמת מדריך ומדריכה בתנועת הצופים שהיו פעילים קומוניסטים. במבט לאחור ראתה טרכטמן ביוזמה זו מעשה של חוסר אחריות מצד המדריכים הבוגרים שסיבכו נערות צעירות בפעילות לא חוקית ובחיי מחתרת. טרכטמן תיארה את הצטרפותה לפעילות הקומוניסטית כהיסחפות שנבעה מגילה הצעיר והרבתה להדגיש את הרגשות המעורבים שלה בנוגע לפעילותה הקומוניסטית.³⁶

ואכן, הקביעה הרווחת בחקר סיפורי חיים קומוניסטים היא כי הגברים חוו תהליך של המרה לקומוניזם מתוך חשיבה עצמאית, ואילו נשים הצטרפו לתנועה בעקבות השפעתם

32 שם, עמ' 23.

33 לוביץ', **בחרתי להיות במאבק**, עמ' 19-24, 45-57; שטרן, 'דמות המסמלת דרך', עמ' 7; יהודית כפרי, **זושה: מעמק יזרעאל לתזמורת האדומה**, כתר, ירושלים 2003, עמ' 61-98.

34 ראו למשל: חנוך בז'וז, **צעדים ראשונים בנתיב הקומוניזם הישראלי: פרקי זיכרונות**, אופק, תל אביב 1956, עמ' 20-31; טרץ', **ריבה ויהודה**, עמ' 75-82.

35 שם, עמ' 99.

36 טרכטמן-פלחן, **40 שנה במדבר**, עמ' 49-51.

של בני משפחה או בני זוג כריזמטיים.³⁷ אולם הבחנה זו אינה תקפה בנוגע לכלל חברי הפק"פ, ובסיפורי החיים של נשות הפק"פ נזכר נרטיב ההמרה לקומוניזם מתוך הכרה וחשיבה עצמאית כמו שבקרב הגברים ולהפך. כך למשל לעומת לבטיה ורגשותיה המעורבים של טרכטמן כלפי התנועה הקומוניסטית, היא תיארה בזיכרונותיה את אמונתה הלא מעורערת של חברותיה ואת מסירותן המלאה לפעילות הקומוניסטית:

לידי הייתה יעל שעמדה על המשמר שלא יפגעו חס וחלילה בברית המועצות שעל 'ההישגים שלה' למדה בגדוד הפיונים ובבית הספר הסובייטי שממנה ניתקו אותה. הוריה הביאוה נגד רצונה לארץ ישראל. גם שמחה [צברני] הייתה קומוניסטית קנאית בהשקפתה [...] היא האמינה שבדרך הזאת ניתן לשנות את מבנה החברה. שאיפתה לצדק חברתי הייתה איתנה.³⁸

דפוסי פעולה, רדיפה וכליאה

סוכנות נשים בפק"פ: הנהגה, ארגון ומרחב אינטימי

חברות הפק"פ השתתפו בפעולות רבות – מהנהגה ארצית עד פעילות שוטפת בשטח. אף שהגיעו נשים מעטות בלבד לעמדות הנהגה בכירות, פעילותן של מנהיגות אלה משקפת תהליכים מרכזיים בהתפתחות המפלגה ובמדיניות הארגון בה.

שמחה צברי (1913-2004), ילידת הארץ, הייתה האישה הראשונה שכינה כחברה בוועד המרכזי של הפק"פ. היא קודמה על רקע מדיניות ה'ערביזציה' שהכתיב הקומינטרן משנת 1924, אשר ביקשה לחזק את המרכיב הערבי במפלגות הקומוניסטיות המקומיות. לפיכך היא שימשה דמות מפתח בהעמקת הקשרים עם האוכלוסייה הערבית ופעלה לצדו של מזכיר המפלגה רדואן אל-חילו. מוצאה התימני של צברי סייע לה להתקדם בשורות ההנהגה מאחר שבקומינטרן ראו בקרבה התרבותית בין יהודים יוצאי ארצות המזרח לערבים גורם מסייע למדיניות ההתקרבות בין העמים. בהיעדר 'ערבים של ממש' בשורות ההנהגה קיבלו יהודים מזרחים דוברי ערבית מעמד מיוחד במפלגה ונחשבו מתווכים טבעיים וגורם מקדם לשיתוף פעולה בין יהודים לערבים.³⁹

הקרע בשורות הפק"פ בשנים 1943-1944 העלה למנהיגות אישה נוספת, היא אסתר וילנסקה (ובשמה המקורי אסתר נוביק; 1918-1975). וילנסקה, ילידת וילנה, הייתה העורכת הראשית הראשונה של קול העם כשהחל להתפרסם בפברואר 1947 כעיתון יומי. במשך

37 על המאפיינים המגדריים של אוטוביוגרפיות קומוניסטיות ראו: Jams R. Barrett, 'Was the Personal Political? Reading the Autobiography of American Communism', *International Review of Social History*, 53, 3 (2008), pp. 399-407.

38 טרכטמן-פלחן, 40 שנה במדבר, עמ' 50-51.

39 בן זקן, קומוניזם כאימפריאליזם תרבותי, עמ' 104-122; גיא, חלום ושבר, עמ' 442-447; דותן, האדומים, עמ' 239.

השנים התחזק מעמדה במפלגה, והיא נחשבה מומחית לנושאי כלכלה ואיגודים מקצועיים. בשנת 1944 נבחרה וילנסקה ללשכה הפוליטית של המפלגה, ואף כיהנה באספת הנבחרים מטעם הרשימה הדמוקרטית העממית.⁴⁰ מנהיגותה של וילנסקה ביטאה את החזרת הנהגת המפלגה לידי יהודים ילידי אירופה, את אימוץ מדיניות המאבק המשותף עם גופים פוליטיים וציבוריים לא קומוניסטים במאבק נגד הנאצים ואת דחיקת מגמת הערביזציה, אולם שתיהן גם יחד – צברי וילנסקה – ביטאו את הדבקות הלא מתפשרת במדיניות הסובייטית.

מן הבחינה המקומית בלטו מנהיגות כמו פנינה פינהוויז, מזכירת סניף חיפה של הפק"פ, ורות לוביץ', שפעלה בראשון לציון ובתל אביב – שתיהן היו דמויות מרכזיות גם בהנהגה הארצית של המפלגה. פינהוויז פונתה 'הפסיונארה של המפלגה'; היא ארגנה מאבקים בקרב פועלי נמל חיפה ונאבקה נגד נישול ערבים מאדמתם. היא נבחרה לוועד המרכזי של הפק"פ בשנת 1945. לוביץ' כיהנה כראש סניף הפק"פ בראשון לציון (1938-1941). בפעילותה בעיר היא הקימה את ליגת V לסיוע לצבא האדום והשתתפה בארגון שביתות לשיפור תנאי התעסוקה במפעלי האזור.⁴¹ בשנת 1932 הייתה מראשי העזרה האדומה – האגודה לסיוע לאסירים פוליטיים קומוניסטים. לוביץ' מונתה לוועדת הביקורת של המפלגה, ובשנת 1948 נבחרה לוועד המרכזי של המפלגה.⁴²

מלבד שורות הנהגה, השתתפו נשים בפעילות השוטפת של הפק"פ: בהפצת כרוזים, בשביתות ובהפגנות, בניהול תאים ובארגון עובדים. אחרות היו שותפות מרכזיות בהפעלת הרשת הארגונית, מהפצת חומרי תעמולה ותיאום בין תאים עד תמיכה לוגיסטית שאפשרה את המשך הפעילות. היו מהן שפעלו גם כקשריות והעבירו ידיעות, הנחיות וחומרי תעמולה בין ההנהגה ובין חברי המפלגה ואוהדיה.⁴³

40 וילנסקה, פרקי חיים, עמ' 9-12; דותן, שם, עמ' 470. למבחר ממאמריה והצעות החוק שהעלתה בפעילותה כחברת כנסת מטעם מק"י בין השנים 1951 ל-1965 ראו: אסתר וילנסקה, ערכים ומערכות – מבחר כתבים, דברים והצעות חוקי עבודה בכנסת, הדים, תל אביב 1977.

41 ליגה V הייתה ארגון ציבורי רחב שהוקם ביישוב היהודי בארץ ישראל באוקטובר 1941 כדי לסייע לברית המועצות במלחמתה בגרמניה הנאצית. עם פרוץ מלחמת העולם השנייה ב-1939 שררה אכזבה ביישוב עקב חתימת הסכם ריבנטרופ-מולטוב, אולם פלישת הגרמנים לברית המועצות ביוני 1941 ('מבצע ברברוסה') שינתה את המגמה והביאה להקמת האירגון. דמויות וקבוצות שונות ביישוב לקחו חלק בהקמת ליגה V בהם מרדכי אבי שאול וארנולד צווייג שהיו מקרובים למפלגה הקומוניסטית, שמואל קפלינסקי מנהל הטכניון, אנשי רוח, אמנות ותרבות, וגם גופים פוליטיים שונים בהם הפק"פ, השומר הצעיר, אחדות העבודה ומפא"י. מטרת הארגון הייתה לסייע במאבק בנאציזם, ולתת תמיכה חומרית ומוסרית לצבא האדום. הישגה המפורסם היה רכישת אמבולנסים חדשים ומצוידים היטב וציוד רפואי רב. הליגה הקימה עשרות סניפים בארץ ישראל וגייסה אלפי פעילים ביישוב. היא שימשה גם כגשר דיפלומטי בין היישוב הציוני ובין המשטר הסובייטי. ראו: בנימין פינקוס, יחסים מיוחדים – ברית המועצות ובעלות בריתה ויחסיהן עם העם היהודי, הצינונות ומדינת ישראל, 1939-1959, מכון בן-גוריון לחקר ישראל והצינונות, קריית שדה בוקר, עמ' 118-126.

42 שטרן, 'דמות המסמלת דרך', עמ' 7; לוביץ', בחרתי לחיות במאבק, עמ' 449-450.

43 על פעילותן של הקשריות הקומוניסטיות ראו: טרכטמן-פלחן, 40 שנה במדבר, עמ' 59; לוביץ', שם, עמ' 117-118.

תרומתן של נשים לא הסתכמה רק בפעילות פוליטית. רבות ערערו על מוסכמות חברתיות ודתיות: מקצתן חיו עם בני זוג ללא חופה וקידושים, אחרות בחרו שלא למול את בניהן, וכמה מהן חיו בזוגיות עם חברי מפלגה ערבים.⁴⁴ כך למשל הזוגיות של צברי עם רדואן אל חילו סימלה את החזון האינטרנציונליסטי של המפלגה; ואילו עליזה נוביק חיה עם ג'ברא ניקולא, שנרדף ונכלא במשך שנים, ונשאה לבדה בעול כלכלת המשפחה. בחברה היישובית נחשבו הזוגות האלה חתרניים ובוגדניים, אך בעיני החברות עצמן הן היו ביטוי ממשי לאמונה באחוזה יהודית-ערבית. בכך היו חיהן האישיים לזירת מאבק נוספת, שתרמה לעיצוב זהות קומוניסטית אלטרנטיבית, פוליטית, חברתית ואישית כאחת.⁴⁵

רדיפה, מעצר ומאבק משפטי

הבריטים זיהו היטב את תרומתן של הנשים לפעילות המחתרתית, ולכן לא היססו לכלול אותן במערך הרדיפות שהופעל נגד הפק"פ. מעצרים, חקירות וכליאה היו לחלק משגרת חייהן של נשים קומוניסטיות מכל הדרגים, מן ההנהגה עד פעילות מן השורה. עדויותיהן של נשים חושפות את עומק הפגיעה, אך גם את עמידותן ואת נכונותן להמשיך בפעילות על אף הסכנות. כך עולה מזיכרונותיה של פנינה פינהוייז:

בשנים 1936-1938 נאסרתי לעיתים לתקופות קצרות ובין מאסר למאסר היה לי מעצר בית... ערב אחד חיכיתי לבואו של המקשר. התברר לי שכל המנגנון הטכני נאסר (10-15 חברים). ישבתי וראשי בין ידי ואני שוברת את הראש, כיצד להתחיל שוב פעם הכל מחדש בתנאים אלה של מעצר בית. דברים דומים קרו לא פעם. למאסרים ולגירושים לא היה סוף.⁴⁶

הפק"פ הייתה יעד למעקב ולסיכול כל שנות המנדט הבריטי. עם זאת, עוצמת הרדיפה השתנתה לפי הנסיבות המדיניות. בשנים 1929-1936 הוחמר הלחץ בהשוואה לראשית שנות העשרים, על רקע מדיניות הערביזציה של המפלגה, התקרבותה למחנה הלאומי הערבי והשתתפותה בשלב הראשון של המרד הערבי הגדול וכן בשל כפיפותה ההדוקה לקומינטרן. בשנים 1936-1941 התעצם הלחץ עוד יותר בעקבות המרד הערבי ותמיכתה של הפק"פ בהסכם מולוטוב-ריבנטרופ, והדבר מיקם אותה בעיני השלטונות כאויבת פוטנציאלית של

44 על זוגיות והיריון ללא חופה וקידושים ראו: לוביץ', שם, עמ' 77-79, 193, 272; ועל ההחלטה שלא לקיים ברית מילה ראו: טרץ', ריבה ויהודה, עמ' 126, 134.

45 ארוז, 'אהבה וקוץ בה', עמ' 61-74. לעומת זאת, אין תיעוד בנוגע לגברים יהודים בפק"פ לפני הקמת המדינה או במק"א אחריה שחיו בזוגיות עם נשים ערביות. לא ידוע אם התופעה נבעה מן איסור ההלכתי לנשים מוסלמיות להינשא לגברים לא מוסלמים או אולי בגלל היעדר נשים ערביות בתנועה הקומוניסטית בפלשתינה בימי שלטון המנדט. בנושא זה נדרש מחקר נפרד.

46 שטרן, 'דמות המסמלת דרך', עמ' 7.

בריטניה, בייחוד לנוכח התעמולה שהיא ניהלה נגד המלחמה ונגד הגיוס לצבא בריטניה. היא נסתלקה מן המדיניות הזאת רק לאחר פלישת גרמניה לברית המועצות.⁴⁷ באותה תקופה נחשבה המפלגה לא רק גורם חתרני אלא איום ביטחוני של ממש.⁴⁸

נשים נעצרו לצד חבריהן, נחקרו ונשפטו מכוח תקנות החירום שנועדו לשבש את פעילות המפלגה ולחסלה. רות לוביץ' נעצרה פעמיים, בשנים 1932 ו-1936. שמחה צברי נאסרה לראשונה בשנת 1929, בהיותה בת 19 בלבד, וב-1938 נכלאה שוב; בשנת 1941 היא ברחה מכלא הנשים בבית לחם עם פנינה פינהוייז, אך נתפסה מחדש כעבור שנה. פינהוייז עצמה נכלאה ברציפות בשנים 1936-1941.⁴⁹

דוח העזרה האדומה, הארגון הקומוניסטי לסיוע לאסירים פוליטיים, מאפשר לזהות את נוכחותן של נשים עוד ברשימות העצורים בשנים 1924-1927. מתוך 56 שמות שצוינו בדוח היו ארבע אסירות קומוניסטיות: דבורה גוזה, נחמה וגדלר, עדה מוריס ודבורה שפילמן. הן נאשמו בהפצת כרוזים ובהשתתפות בהפגנות. אף שהאישומים ותקופות המאסר דמו לאלו של הגברים, היה פער ניכר בתנאי הכליאה: הגברים נכללו, הוכו הורעבו ונשפטו לעבודות פרך בבתי סוהר ובמחנות המאסר; לעומת זאת התעללות פיזית בנשים נחשבה חריגה. תנאים קשים אלה הביאו לשביתות רעב בשנים 1929-1930 ו-1935, שביתות שנועדו להשיג ולקבע את זכויותיהם של הקומוניסטים כאסירים פוליטיים, הווה אומר: הזכות שלא ללבוש מדי אסיר, הפרדה מאסירים פלילים, פטור מעבודה והספקת חומרי קריאה.⁵⁰

ייצוג משפטי לנשות הפק"פ ניתן מעורכי דין שגייסה המפלגה באמצעות העזרה האדומה או במימון משפחות האסירות. לאה טרכטמן למשל העידה במרירות כי הוריה נשאו לבדם בעול הוצאות משפטה; לעומתה, רות לוביץ' ציינה כי הן המפלגה הן הוריה פעלו לשחרורה מכלא בית לחם בעת הריונה.⁵¹

47 גלבר, שורשי ההבצלות, ב, עמ' 556-557; דותן, האדומים, עמ' 317-324.

48 שפיגל, 'ההתמודדות המודיעינית והסיכולית', עמ' 27-28.

49 זצליאפינה ליסבסקי, 'פרוטוקול מס 106' (22.12.1942), בתוך: זהבי, לחוד או בידד, עמ' 411-412; שטרן, 'דמות המסמלת דרך', עמ' 7.

50 'עזרה אדומה בין-לאומית', תחת העול, הוועד המרכזי של העזרה האדומה בפלשתינה, ירושלים 1927, עמ' 22-27. עוד עדות להבדלים שבין תנאי המאסר הקשים של הגברים הקומוניסטים לתנאי המאסר של הנשים הקומוניסטיות אפשר למצוא בזיכרונותיה של פנינה פינהוייז, מזכירת סניף חיפה. הגברים הובלו לבתי הסוהר אזוקים וכבולים, על אף מחאתן של חברותיהם לכליאה, שהיו פטורות מעונש זה. פינהוייז מעידה על שביתת רעב מתואמת שניהלו 25 הבחורות אשר היו כלואות בכלא המרכזי בירושלים עם הבחורים שהיו אסורים עמן ועם האסירים הקומוניסטים בכלא עכו. שביתת רעב זו הסתיימה בהצלחה בהתערבותם של יהודה לייב מאגנס וגרטרווד קראוס. ראו שטרן, 'דמות המסמלת דרך', עמ' 7. לדוח מפורט על תנאי הכליאה הקשים בכלא המרכזי בירושלים ראו: חנוך בוזאו ליהודה לייב מאגנס, ירושלים (ללא תאריך), עמ' 1-4; Correspondence and Reports, On Improving Condition for Jewish Prisoners, Judah L. Magnes Private Collection, P3-231 - שניהם באמת".

51 טרכטמן-פלחן, 40 שנה במדבר עמ' 65; לוביץ', בחרתי לחיות במאבק, עמ' 183.

אחד מעורכי הדין המרכזיים היה הד"ר צבי אליהו כהן; הוא ביקר בבתי כלא, שימש סגנור בדיונים, הגיש ערעורים ושחרר עצורות בערבות. יש לציין כי עד כה לא נחקרה פעילותו המשפטית של כהן למען העצירים הקומוניסטים. מסמכיו זורעים אור על הליווי הצמוד שהעניק ללקוחותיו, ובכלל זה ייצוגן של האסירות שנעצרו בעקבות הליוויה של הנקה מילשטיין, שנפטרה בזמן ישיבתה בכלא.

הזנחת אסירות והטיפול הרפואי הלקוי שניתן להן דרדרו את מצב בריאותן, ובמקרים קיצוניים אף גרמו מוות. כך במקרה של מילשטיין, שנפטרה בכלא בשנת 1931 עקב מום בלב שהחמיר בתנאי המעצר, וכך במקרה של יעל גרזון, שלקתה בדלקת ריאות, הוזנחה על ידי רשויות הכלא ונפטרה מסיבוכים בשנת 1941.⁵² בשני המקרים סירבו שלטונות הכלא לשחרר את האסירות על אף הידרדרות בריאותן. התנהלות זו לא עלתה בקנה אחד עם המדיניות שננקטה לעתים בבריטניה גופא כלפי אסירות פוליטיות דוגמת הסופרג'יסטיות, אשר שוחררו זמנית בעקבות שביתות רעב שסיכנו את חייהן.⁵³

בשל מותן של האסירות הן היו לדמויות מופת בזיכרון של חברי המפלגה. חברות הפק"פ ניסו ללוות את מילשטיין בדרכה האחרונה ולהניח זר פרחים על גופתה בהלווייתה, אך משפחתה דחתה אותן והמשטרה חסמה את דרכן; ההפגנה שהתפתחה בעקבות כך הידרדרה לעימות אלים עם כוחות השיטור והביאה למעצרים רבים.⁵⁴

מתוך 12 העצורים שהובאו בפני השופט היו שש נשים, ובהן איטה ירצובך, רחל הרמן, רחל ליבליך, מרים אליאס, מרים גולוד וגייטה גרליך. כהן ליווה וייצג את הנשים בפני בית המשפט ושלטונות הכלא, ואף הסדיר שחרור של כמה מהן בערבות.⁵⁵ לצד כישלונות ומפחי נפש היו לכהן גם הצלחות. כך בפרשת סוניה פירפלד, שנאשמה עם חבריה בהחזקת ספרות קומוניסטית בלתי לגלית. בהיעדר תרגום מן היידיש של חומר הראיות, ומשנמצא כי החומרים נתפסו מחוץ לבית, זיכה השופט את פירפלד ואת חבריה. במקרים אחרים פעל כהן להפחתת דמי ערבות ולמניעת גירוש. כך למשל הוא ניסה למנוע

52 דיון נוסף בדמותה של יעל גרזון ובקשר למלחמת האזרחים בספרד ראו: ריין ושרון, 'עשיתי זאת', עמ' 142-148.

53 להבדיל מן ההליכים שננקטו לעתים באנגליה כלפי סופרג'יסטיות שובתות רעב, שהופעל בהם מנגנון של שחרור זמני מטעמי בריאות מכוח חוק 1913, במנדט הבריטי בארץ ישראל לא הונהג מנגנון דומה כלפי אסירות פוליטיות. דפוסי ההתמודדות השתנו ממקרה למקרה, ובכללם היו לעתים הזנה בכפייה, התערבות רפואית מאוחרת או הימנעות משחרור גם במצבי הידרדרות הבריאות. מילשטיין שבתה רעב בעת מחלתה והזונה בכוח, והפעולה החמירה את מצבה. ראו: Harold L. Smith, *The British Women's Suffrage Campaign, 1866-1928*, Routledge, London 2013, pp. 51-52.

54 לפרשת מותה של הנקה מילשטיין ולהפגנה הסוערת של הנוער הקומוניסטי בעקבותיו ראו את עדות השוטרים סופר מלט ואמין, 'אצ"מ, 395/56; לוביץ', *בחרתי לחיות במאבק*, עמ' 167. לפרשת מותה של יעל גרזון ראו: שם, עמ' 201-209.

55 Application to Release on Bail – applicants Dov Gerlick, Stela Milstein and Sonia Farfel, 16.10.1930

את הגלייתן של סוניה ברושט ומרים אליאס מירושלים לראש פינה, מחשש שמא לא תצלחנה להתפרנס שם.⁵⁶

רבות מחברות הפק"פ, שהיו נתינות זרות, גורשו לאחר מאסרן. מקצתן חזרו לפולין, ואחרות ביקשו להגיע לברית המועצות על אף הסכנות שנשקפו להן שם בתקופת הטיהורים הסטליניסטיים. כהן ייצג אותן גם בהליכי הגירוש. כך למשל הוא פעל בעניינה של חביבה גרינברג מליטא, שעלתה לארץ ב־1923, הצטרפה להכשרה בפתח תקווה ואחרי כן למחנה הקומוניסטי וגורשה ב־1931. במסמך ששלח כהן לשלטונות הוא ניסה גם להסדיר את יעד הגירוש שלה.⁵⁷

מלבד צבי אליהו כהן, ייצגו את חברי הפק"פ במשך השנים גם עורכי הדין אשר לוויצקי, מקס זליגמן ומשה שטיין. כהן עצמו הסתייג מהשתייכות רעיונית ופוליטית למפלגה וטען שפעל משיקולים מקצועיים בלבד. כך עולה מתביעה שהוא הגיש נגד עיתון הארץ בעקבות כתבה שפורסמה בעיתון על קשרים אישיים 'נסתרים' בינו ובין חברי הפק"פ. גם זליגמן ולוויצקי, שנמנו עם אנשי המחתרת המשפטית, עשו כן, לא מתוך הזדהות רעיונית עם הארגון אלא בעיקר מטעמים מקצועיים וכלכליים, כחלק ממחויבותם לעקרונות ההגנה המשפטית ומתוך צורך בפרנסה.⁵⁸ לעומתם, משה שטיין היה קומוניסט וטרורקיסט מוצהר, שניצל את הופעותיו בבית המשפט כדי לערער על עצם הלגיטימיות של שלטון המנדט. מאז התנתק שטיין עצמו מהציונות, בשנת 1928, הוא התמקד בניהול משפטים פוליטיים שנועדו לערער את סמכות בריטניה לשלוט בארץ ולגרש בעלי השקפות אנטי־אימפריאליסטיות.⁵⁹

נשים קומוניסטיות בעין התקשורת ביישוב: בין זירה משפטית לייצוג מגדרי

לא רק עורכי הדין, אלא גם חברות הפק"פ עצמן ניצלו לעתים את הבימה המשפטית כזירה פוליטית. דוגמה מובהקת היא פרשת רגינה ברוצקוס, אשר משפטה זכה לסיקור נרחב יחסית בעיתוני התקופה, כנראה בשל השתייכותה למשפחת ברוצקוס הנודעת, שנמנתה עם העילית הציונית.⁶⁰ העניין התקשורתי סביב דמותה מאפשר להתחקות על אופן ייצוגן וקליטתן של נשים קומוניסטיות בזירה הציבורית.

56 צבי אליהו כהן, 'חשבון כללי חובה והוצאה 1930', אצ"מ, A395/56; 'החלטת שופט חוקר חיפה', 9.3.1930, שם, עמ' 3-1; Letter to the Commandant, Department of Police & Prisons, 6.10.1931, Jerusalem. Subject: Myriam Elias and Sonia Borsht, שם.

57 Letter to the Commandant, Department of Police & Prisons, Jerusalem, Subject: Habiba Grinberg, 6.5.1931, שם.

58 'קובלנה פלילית לבית משפט השלום נגד משה גליקסון העורך האחראי של עיתון הארץ', 17.2.1931, שם. על פעילותם של לוויצקי וזליגמן כעורכי דין לאומיים ציוניים ראו: בלום, המחתרת המשפטית.

59 על שטיין ראו: דותן, האדומים, עמ' 226; טרכטמן-פלחן, 40 שנה במדבר, עמ' 65; טרץ, ריבה ויהודה, עמ' 98.

60 מסלולה הפוליטי של רגינה ברוצקוס הציג שונות אידאולוגית מובהקת בהשוואה למשפחתה המורחבת, שהשתלבה עמוק בזרם המרכזי של התנועה הציונית. היא הייתה בתו של ד"ר יוליוס

משפטה של ברוצקוס ושל שני חברי פק"פ אחרים – אמריק יעקובוביץ ורוברט אקוויסט – נפתח ב-18 בספטמבר 1935. כתב האישום ייחס לנאשמים החזקת אמצעים להפצת תעמולה אנטי-אימפריאליסטית ואנטי-ציונית, זיוף חותמות רשמיות ושימוש בדרכונים מזויפים שנועדו לאפשר יציאת קומוניסטים מהארץ לקונגרס הקומינטרן. נוסף על כך, בבית ברוצקוס נמצאו אקדח ועוד דרכונים.

בזמן המשפט ביקשה ברוצקוס לנאום מעל דוכן העדים, על אף התנגדות סנגורה מקס זליגמן. בעיתון הארץ דווח כי היא הכריזה בפאתוס על מחויבותה למפלגה הקומוניסטית ככוח היחיד הנאבק בצדק חברתי ובאימפריאליזם. השופט עצר את דבריה והעיר כי עמדותיה 'מיושנות', שכן 'במוסקבה כבר מדברים אחרת'.⁶¹

ב-2 בינואר 1936 ניתן פסק הדין: יעקובוביץ וזכה מחוסר ראיות, אקוויסט שוחרר קודם לכן, ואילו ברוצקוס הורשעה בקשירת קשר ובזיוף חותמות. היא סירבה להצעת השופט להשתחרר בערבות אם תנתק את קשריה עם הפק"פ והדגישה כי תוסיף להיות קומוניסטית גם אם ייגזר עליה מאסר.⁶²

התקשורת הציונית הציגה את ברוצקוס כצעירה 'היסטרית' ו'קלת דעת', אשר מפריעה לדיון ופוגעת בהגנה עליה. כך למשל כאשר מחתה בקול רם על אלימות שוטרים כלפי אחד מחבריה נכתב עליה בעיתון הירדן כי היא מתפרצת 'בצעקה היסטריה'.⁶³

ניתוח המקרה בעדשה פמיניסטית מדגיש את האופן שסוכנות פוליטית של נשים עברה דה-לגיטימציה באמצעות דימויים מגדריים. הצגתה של ברוצקוס בעיתונים כצעירה 'היסטרית' ו'קלת דעת' משקפת מנגנון מוכר של הפחתת ערך פוליטי באמצעות ייחוס רגשי ולא רציונלי. ביטוי פומבי של עמדה אידאולוגית נחרצת, אשר בהקשר של גברים היה עשוי להתפרש כעמידה עקרונית, תויג במקרה שלה כהתפרצות לא נשלטת.

כך הופעלה כלפיה דה-לגיטימציה כפולה: בתור פעילה קומוניסטית שנחשבה איום פוליטי, ובתור אישה שחרגה מתפקידיה הנורמטיביים של אישה בת התקופה. תגובתה החרפה לאלומות השוטרים, לרבות קריאתה לעבר השוטר, תורגמה בשיח הציבורי להוכחה ל'חוסר שליטה', ובכך נשלל ממנה מעמד של סובייקט פוליטי רציונלי.

חקר המקרה של רגינה ברוצקוס משתלב בדפוס רחב יותר של ייצוג נשים קומוניסטיות בעיתוני היישוב. גברים קומוניסטים הוצגו לרוב כעבריינים או כמי שמסכנים את הסדר

ברוצקוס, ממנהיגי הציונות הרוויזיוניסטית, ואחייניתו של פרופ' בוריס ברוצקוס, מבכירי הכלכלנים באוניברסיטה העברית. בני המשפחה, ובהם האדריכלים ומתכנני הערים אליעזר ודוד ברוצקוס, לקחו חלק מרכזי בבניית הממסד והמרחב הישראלי, ואילו רגינה פנתה לפעילות מחתרית בשמאל הקומוניסטי ובהמשך לפעילות פובליציסטית בביטאון הנשים של מק"י. ראו: ר' לוביץ, 'בחרתי לחיות במאבק', עלון, עמ' 170-172; דוד תדהר, 'יוליס ברוצקוס', האנציקלופדיה לתולדות חלוצי היישוב ובוניו, 10, 1959, עמ' 3634, <https://tidhar.tourolib.org/tidhar/view/10/3634> (אוחזר ב-22.5.2026).

61 'שלושת הנאשמים הקומוניסטים לדין', הארץ, 19.9.1935, עמ' 4.

62 'משפט הקומוניסטים יעקובוביץ ברוצקוס', שם, 2.1.1936, עמ' 4.

63 'התחילה חקירתם של הקומוניסטים', הירדן, 18.9.1935, עמ' 6.

הציבורי, ואילו נשים הוצגו באמצעות כינויי גנאי שנשאו מטען מגדרי: 'היסטריות', 'קלות דעת' או 'מפריעות'. כך למשל דיווח בעיתונים על מעצרה של מרים גולוד בירושלים בשנת 1932:

הקומוניסטית התנפלה על השוטר וסטרה לו מנה אחת אפיים ואף רקעה ובעטה ברגליה לכל עבר [...] מיד בא לעזרתו אחד השוטרים הבריטים ותפש בזרועה בעדינות רבה, אולם גם השוטר הבריטי קיבל סטירות מידיה ובעיטות ברגליו, ואז הוכרח לאחוז בחוזקה בזרועה ורק בקושי רב עלה בידו להכניסה אל חדר מיוחד.⁶⁴

מן הכתבה עולה כי מרים גולוד הגיבה בעת עימות בין הקומוניסטים למשטרה, ואולם בתיאורה הודגש 'איבוד השליטה' שלה וחוזק דימויה כאישה לא רציונלית. הכתב ציין כי עם 34 העצורים נמנו 11 נשים; נתון זה מעיד על נוכחות ניכרת של נשים בפעילות הקומוניסטית, אך נוכחות זו קיבלה מסגור סטראוטיפי, ולא זכתה להצגה עניינית. דימויים פוגעניים שנשאו מטען מגדרי שימשו אפוא בעיצוב תיאורי הנשים, ונראה כי באמצעותם פעלו הכתבות בשני מישורים בו בזמן: דה-לגיטימציה של הקומוניזם כתנועה פוליטית ופגיעה בלגיטימיות של נשים כסובייקטים פוליטיים.⁶⁵

בין האישי לקולקטיבי: נשים קומוניסטיות בכלא בית לחם

במילים האלה תיארה רות לוביץ' בזיכרונותיה מן המאסר בבית הסוהר לנשים בבית לחם את חוויותיה: 'ישבנו צפופות בחדר הגדול, אסירות שגורלן שונה. בעלות האזרחות הפלשתינאית עמדו להשתחרר באחד הימים, כאשר יתחשק להוד מעלתו הנציב העליון. שונה היה גורלן של אלו שלא היה להן נתינות פלשתינאית. הן עמדו לפני גירוש מהארץ לארץ מוצאן או לכל מקום אחר. היינו רבות. כיצד לזכור את כולן?'.⁶⁶

עדותיה של לוביץ' מספקת תמונה נדירה על היקף הכליאה של קומוניסטים באותה תקופה. לדבריה, בשנת 1936 ישבו בבתי הכלא המנדטוריים כמאתיים קומוניסטים, מהם שישים נשים, על פי רשימה שנמצאה לדבריה במסמכים בריטיים. ברשימה אחרת ממסמכי הבולשת הבריטית מתועדים שמותיהן של 26 חברות פק"פ שנכלאו באותה שנה בבית לחם והורשו לכתוב מכתבים; מהן תשע נדונו לגירוש מן הארץ. בשנת 1940 דיווח יהודה לייב מאגנס, לאחר ביקורו במקום כחבר הליגה לזכויות האדם, כי בכלא שהו עשר אסירות קומוניסטיות.⁶⁷

64 'הבולשת הבריטית מעלה בחכתה 34 קומוניסטים - על המשמר עמד פלח ערבי - אחד הקומוניסטים יורה במשטרה', דאר היום, 31.1.1932, עמ' 4.

65 שם.

66 לוביץ', **בחרתי לחיות במאבק**, עמ' 188.

67 על פי הדוח של מאגנס, בעת ביקורו ישבו בכלא 45 אסירות, מהן עשר אסירות קומוניסטיות, הרוויזיוניסטית רחל חבשוש, חברת ההגנה ציפורה הוכברג מבן שמן, שתי מהגרות לא חוקיות, חמש זונות יהודיות וארבע יהודיות פגועות נפש. הנתונים משקפים את ההרכב החברתי המגוון של האסירות ועצירות היהודיות באותה תקופה. עוד דיווח מאגנס על תנאי הכליאה, על טיב התזונה,

עד פתיחתו של כלא הנשים בבית לחם בשנת 1930 ריצו נשים את עונשן בעיקר בבית הכלא המרכזי בירושלים עם הגברים, אשר הוחזקו במתקני כליאה אחרים, ובהם בית הכלא בעכו ומחנה המאסר במזרעה.

פתיחת המתקן הייעודי בבית לחם סימנה שלב חדש במדיניות הכליאה המנדטורית וריכוזה בו אסירות ערביות ויהודיות, פליליות ופוליטיות כאחת. בשנותיו הראשונות שהו בו אסירות קומוניסטיות לצד אסירות מנהליות ועולות לא לגליות; כמה מהן נשפטו, ואחרות הוחזקו ללא משפט לפי תקנות החירום. את המשך מעצרן של רבות מהן קבעה אחת לכמה חודשים הבולשת הבריטית. מבין האסירות הקומוניסטיות, רק עליזה נוביק הייתה אסירה שפוטה שעונשה נקבע בפסק דין.

כלא בית לחם, ששימש מוקד מרכזי לכליאת אסירות פוליטיות בתקופת המנדט, זכה בשנים האחרונות להתעניינות בקרב חוקרים. חוקרים אלה התבססו בעיקר על חוויותיהן של חברות הארגונים הרוויזיוניסטיים והציגו את הכלא כזירה מרכזית בעיצוב תודעה לאומית ובגיבוש מאבק פוליטי של נשים. עם זאת, נוכחותן של עצירות ואסירות קומוניסטיות כמעט לא נדונה במחקרים אלה, והן נותרו מחוץ לנרטיב המחקרי של כלא הנשים. בחינת חוויותיהן מאפשרת אפוא להרחיב את התמונה ההיסטורית של הכלא ולראות בו לא רק מרחב של מאבק לאומי אלא גם זירה שעוצבה בה סוכנות פוליטית קומוניסטית של נשים בימי השלטון המנדטורי.⁶⁸

האסירות חוו 'כאבי מאסר': טקסי השפלה, אובדן ביטחון וקשיי הסתגלות. על אף זאת, הן שמרו על ליכוד קבוצתי ונאבקו על זכויותיהן כאסירות פוליטיות: אי־לבישת מדי כלא, הפרדה מאסירות פליליות וכליאה משותפת. שביתות רעב, שביתות שבת ושליחת תלונות הן דוגמאות אחדות למחאות. לוביץ' העידה כי נשים לא הוכו בדרך כלל, למעט הפעילה הקומוניסטית ריבה טנצמן, שעונתה קשות ואוימה באונס לפני גירושה מן הארץ בגלל היותה פעילה מרכזית במנגנון המחתרתי של המפלגה; העיניים פסקו רק בעקבות התערבותו של הציר הקומוניסטי בפרלמנט בריטי.

על סידורי הלינה ועל משטר הביקורים. Judah L. Magnes, 'The Situation in the Women's Prison, Beth-Lehem', Correspondence, Minutes and Reports of the League of the Rights of Man Palestine, אמת, 2, p. 2311-2310, P3.

68 ראו: יצחק פס, **בממלכת הנשים בבית לחם: מכתבי אסירות ועצירות המחתרת**, מרכז הרצל לחקר הציונות, אוניברסיטת חיפה והמרכז לחקר האישה ביהדות ע"ש פניה גוטספלד הלר, אוניברסיטת בר־אילן, חיפה ורמת גן 2022; אופירה גראוויס־קובלסקי, **אשה עבריה בל יאבד חלקה: נשים בימין הציני חילוני בין יישוב למדינה**, אוניברסיטת בר־אילן, רמת גן תשפ"ג; בת שבע מרגלית־שטרן, 'עלייתו ושקיעתו של מיתוס רוויזיוניסטי: פרשת רחל "אוהבת עמי" חבשוש', **ציון**, פט, ב (תשפ"ד), עמ' 229-261; נעמה טייטלבוים־קריא ויעל נהרי, 'חויית אסירות המחתרות בבית לחם, 1939-1947: היבטים מגדריים', **עיונים**, 40 (תשפ"ד), עמ' 217-243. יוצא מכלל זה הוא מאמרי 'חוויות המאסר של אסירות פוליטיות בכלא בית לחם: רות לוביץ' וצילה עמידור־הלר כמקרה מבחן', **מסכת**, יח (2023), עמ' 225-258, העוסק באמצעות השוואה בחויית הכליאה של נשים קומוניסטיות ורוויזיוניסטיות בכלא בית לחם.

האסירות יצרו סדר יום קפדני: התעמלות בוקר, תכנית לימודים רחבה ופעילות תרבותית. הספרייה בניהולה של אחת האסירות הקומוניסטיות נחשבה נכס מרכזי. הן ציינו מועדים מהפכניים כ-1 במאי, מהפכת אוקטובר וימי הזיכרון לוולדמיר איליץ' לנין, לרוזה לוקסמבורג ולקרל ליבקנט.

מבט נוסף בפעילות התרבות והלימודים של האסירות הקומוניסטיות אפשר למצוא בדוח של מאגנס. מאגנס פעל מכוח תפקידו כמבקר אסירים מטעם הליגה לזכויות האדם, להרחבת השכלתם ואופקיהם של אסירים בבתי הכלא. לשם כך הוא דאג לספק ספרים לספריית כלא בית לחם. כך הוא כתב בדוח:

האסירות הקומוניסטיות מנסות לנצל ביעילות את תקופת מאסרן על ידי לימוד שפות והרחבת ידיעותיהן בכלכלה, היסטוריה, וספרות. ניתן לסייע להן באופן הבא: יש להשיג אישור לשלוח להן ספרים מספריית האוניברסיטה ישירות לבית לחם [...] האסירות הקומוניסטיות מעוניינות בהיסטוריה יהודית (דובנוב וגם חיבורים עדכניים יותר אם ברי השגה), ההיסטוריה של העמים הערביים והמזרח התיכון. היסטוריה אנגלית והיסטוריה של הקולוניות האנגליות (חיבורים על התנועות הלאומיות בהודו ובאירלנד)... הילדות קוראות עברית, אנגלית, גרמנית ורוסית. קל להעביר ספרים באנגלית ובגרמנית אפילו אם הם עוסקים בסוגיות פוליטיות, כל עוד לא נכתבו על ידי קומוניסטים יידועי שם כלנין וסטלין.⁶⁹

מאגנס כינה את האסירות הקומוניסטיות בשם *The Communist Girls*, אולי בניסיון לרכך את דמותן הציבורית. ראוי לציין כי הוא לא השתמש בכינוי דומה בנוגע לעצירים הגברים – ההבדל הלשוני מטעין את התיאור בממד מגדרי מובהק, וייתכן כי הוא נועד להפחית את תפיסת האיום הפוליטי שיוחסה להן.⁷⁰

התמונה העולה מן הדוח ממחישה את מאמצייהן של האסירות הקומוניסטיות לשמר את זהותן האידאולוגית ואת חירותן הרוחנית גם בתנאי הכליאה. הישיבה בכלא, על תלאותיה ומכאוביה, חיזקה את רוחן ואת כוח עמידתן. לוביץ' ראתה בתקופת המאסר חוויה מעצימה שבכוחה לחולל טרנספורמציה פנימית: 'אומרים שבית הכלא הוא בית ספר למהפכנים. מוטב שלא להגיע אליו, אך אם נכלאת כבר, עשוי בית ספר זה לחזק עוד יותר את החזקים ולחשל את החלשים'.⁷¹

לדברי לוביץ', הכלא הציב מבחן כפול בפני הקומוניסטיות: מחוץ לחומותיו נבחנה הקומוניסטית על פי מסירותה למפלגה, ואילו במרחב המצומצם והמחניק של כותלי הכלא היא נבחנה על פי תכונותיה האישיות, החיוביות והשליליות, שהשתקפו בכלא בבירור. כל

Judah L. Magnes, 'The Situation in the Women's Prison Beth-Lehem', Correspondence, 69 Minutes and Reports of the League of the Rights of Man Palestine, אמת", Judah L. Magnes Private Collection, P3-2311, p. 2. התרגום שלי.

שם. 70

לוביץ', *בחרתי לחיות במאבק*, עמ' 157. 71

אחת ואחת נדרשה לפתח את תכונותיה החיוביות ולצמצם עד כמה שאפשר את השליליות בתנאים המאתגרים של אלימות, דוחק ומחסור, אם כי לוביץ' הודתה שלא תמיד הצליחו היא וחברותיה למאסר להיות 'קומוניסטיות מושלמות'.⁷²

פרשת מרים דרבקין: זהות אישית ומאבק פוליטי

לעומת לוביץ', שהתמקדה בזיכרונותיה בחוויית הכליאה הקולקטיבית, פרשת מאסרה של מרים דרבקין מאירה בזמן אמת את הממד הביוגרפי האישי ואת יחסי הגומלין המורכבים בין אידאולוגיה למגדר ולדיכוי קולוניאלי. הדיון בפרשת דרבקין נשען על הצהרה שכתבה המשטרה הבריטית בניסיונה להשתחרר ממעצרה בכלא בית לחם, וכן על התכתבות שניהלו אמה, עורך דינה ואישים אחרים שפעלו לשחרורה.⁷³

דרבקין, ילידת 1911, נולדה במוסקווה, התחנכה בברלין ועלתה לארץ ישראל בשנת 1933, לפי דרכונה, ככל הנראה מלטווייה. להבדיל מנשים קומוניסטיות אחרות שהתמודדו עם קשיי פרנסה, היא הצליחה לפרנס גם את אמה מהוראת אנגלית.

דרבקין הדגישה בהצהרתה את הזדהותה עם ברית המועצות: 'הייתי נוטה ומתייחסת בסימפטיה לרוסיה הסובייטית מפני שזו ארץ של פועלים שלוחמת נגד הפשיזם'.⁷⁴ עמדתה הפוליטית באה לידי ביטוי גם בהתייחסותה להסכם מולוטוב-ריבנטרופ: 'בזמן שרוסיה נכנסה לפולין חשבתי שזו מטרת הברית עם היטלר והייתי נוטה להסכים עם הפוליטיקה הזו'.⁷⁵ אמירה זו ביטאה את הקושי של קומוניסטים רבים בארץ ישראל להתמודד עם התפניות החדות שהתחוללו במדיניות הסובייטית ואת הנאמנות שהמשיכה להתקיים על אף הסתירות.

דרבקין פעלה בגלוי באנטיפא; היא הרצתה שם על 'המלחמה הפשיסטית והאנטי-פשיסטית'. היא הייתה גם מזכירת הסניף התל-אביבי של הליגה להתקרבות ולשיתוף פעולה בין יהודים לערבים שנוסדה בשנת 1939.⁷⁶ אף על פי שחברותה הרשמית בפק"פ נותרה לא

72 שם, עמ' 157-158.

73 הצהרתה של מרים דרבקין נגבתה בבית הסוהר בבית לחם, ב' 15.3.1940, ראו: המחלקה לחקירות פליליות של ממשלת המנדט - הבולשת הבריטית CID, את"ה, תיק 454, גליל 262, עמ' 253-254.

74 שם.

75 שם.

76 באביב 1939 נוסדה הליגה להתקרבות ולשיתוף פעולה יהודי-ערבי, שמטרתה הייתה לעודד הידברות בין שני העמים בארץ ישראל ולפעול למניעת עימות מדיני עתידי. חבריה הגיעו מרקע פוליטי ואידאולוגי מגוון: חברים לשעבר בברית שלום (1925-1932), אנשי תנועת העבודה על כל זרמיה, חברי מפלגת איחוד הליברלית וקבוצת אינטלקטואלים, אנשי רוח ואקדמיה, ובהם יהודה לייב מאגנס, עקיבא ארנסט סימון ומרטין בובר. עם המצטרפים נמנו גם רבים מקרב אנשי העלייה הגרמנית של שנות השלושים; אלה הביאו עמם מסורת ליברלית והתנגדות לכל ביטוי של דיכוי או אפליה לרעה על בסיס עדה, לאום ודת. מרים דרבקין התחנכה בברלין ונמנתה עם חוגים גרמניים אלה. הליגה שאפה לשמש גורם מתווך בין היישוב היהודי ובין הציבור הערבי בארץ ובמדינות

ודאית, עדויות של פעילים אחרים תיארו אותה כמי שניסתה לגייס חברים חדשים לפק"פ ואף הקריאה לפנייהם טקסטים של סטלין על לניניזם וסטליניזם.⁷⁷

בנקודה זו נכנס לתמונה אליהו זהבי, שמסר לבולשת עדות מפלילה נגדה. לדבריו, דרבקין 'הבטיחה להעביר לידו ספרות על המפלגה הקומוניסטית בפלשתינה שיש להחזירה אחרי הקריאה בה'.⁷⁸ עדות זו, שניתנה על רקע שיתוף הפעולה שלו עם הבולשת, הביאה למעצרה ב־3 בדצמבר 1939. על אף היעדר ראיות מספיקות להליך משפטי מלא, נגזר עליה עונש של שנת מאסר מכוח תקנות החירום – עדות נוספת לשימוש השרירותי של הבריטים בסמכויות המנהליות. זהבי לעומתה נדון לפיקוח המשטרה בלבד, ואף סומן כמודיע פוטנציאלי לעתיד.⁷⁹

דרבקין הכחישה בהצהרתה פעילות מחתרנית ישירה. אמנם היא הודתה באהדה לברית המועצות, אך הדגישה כי לא השתייכה לשום מפלגה, למעט אנטיפא והליגה להתקרבות ולשיתוף פעולה בין יהודים לערבים.⁸⁰ הצהרה זו חושפת את הפער בין תפיסתה העצמית כפעילה ציבורית לגיטימית ובין האופן שסיווג אותה השלטון כסכנה קומוניסטית שיש לנטרלה.

סיפור מאסרה של מרים דרבקין מציג את גבולות הלגיטימיות הפוליטית כפי ששרטטו אותם הבריטים, אך גם חושף כיצד חתרו נשים קומוניסטיות תחת גבולות אלו באמצעות עמידתן, כתיבתן ופעולתן הציבורית. דמותה של דרבקין – מורה, בת נאמנה וחשודה חתרנית – משקפת את המתח בין נשיות 'נורמטיבית' במובנה החברתי של התקופה ובין זהות מהפכנית. זהות זו ביקשה להגדיר מחדש את גבולות הפעולה והחירות. בהקשר זה יש לציין כי כחלק מן המאמצים לשחרורה הועלה הנימוק שלפיו היא עתידה להינשא בקרוב ולחדול כביכול מפעילות פוליטית.⁸¹ סיפורה של דרבקין מצטרף אפוא לפסיפס הרחב של הנשים הקומוניסטיות בארץ ישראל ומאיר את הכליאה לא רק כמעשה של דיכוי אלא גם כמרחב של מבע, של סוכנות ושל עיצוב עצמי.

השכנות מתוך תקווה לקדם הבנה הדדית ולשכנע את ההנהגה הציונית ביתרונותיו של פתרון דו־לאומי לעומת הקמת מדינה יהודית ריבונית. ראו: יוסף הלר, **מברית שלום לאיחוד: יהודה לייב מאגנס והמאבק למדינה דו־לאומית**, מאגנס, ירושלים תשס"ד, עמ' 140-178.

77 Statement of Eliahu Zeahvi, 3.12.1939; Statement of Max Ben Yaacob Yacobowitz, 5.12.1939; Extract from Statement of Victor Fried, 26.12.1939 המחלקה לחקירות פליליות של ממשלת המנדט – הבולשת הבריטית CID, תיק 454, גליל 262, עמ' 269, 285-287.

78 Statement of Eliahu Zeahvi, 3.12.1939, *ibid.*, pp. 286-287
79 A. S. P. Jaffa – Subject: Communism: 1. Elihu Zehavi 2. Max Jacobowitz 3. Miriam Drabkin. 4. Devora Shekolnik. 6.12.1939, Divisional Headquarters C.I.D Tel Aviv, 262, p. 284

80 הצהרתה של מרים דרבקין, כלא בית לחם, 15.3.1940, ראו: המחלקה לחקירות פליליות של ממשלת המנדט – הבולשת הבריטית CID, את"ה, תיק 454, גליל 262, עמ' 253-254.

81 Letter from Dr. Magnes to Major Allen Sanders, 22.10.1940, *אמת"י*.

הליגה לזכויות האדם והאסירות הקומוניסטיות

מעצרה של מרים דרבקין לא נותר בגדר עניין פרטי או מפלגתי בלבד אלא עורר הד ציבורי והציב את דמותה של אסירה קומוניסטית בלב מאבק רחב על זכויות אדם בתקופת המנדט. התגייסותם של עורכי דין ואנשי ציבור לשחרורה של דרבקין, ובהם אשר לוויצקי, עקיבא ארנסט סימון, יהודה געזונדהייט ויהודה לייב מאגנס, משקפת את נקודות המפגש בין ארבעה מעגלים משיקים: האסירות, המפלגה, המשפחות והחברה האזרחית המאורגנת. אשר לוויצקי, עורך דינה של דרבקין, טען כי מעצרה אינו מוצדק בשל היותה מפרנסת יחידה של אִמה הקשישה. זמן קצר אחרי כן פנתה הליגה לזכויות האדם בדרישה לשחרורה, באמצעות מכתבים ששלחו נשיא הליגה יהודה געזונדהייט, עקיבא ארנסט סימון ויהודה לייב מאגנס. במכתבים הודגשו תרומתה של דרבקין לליגה להתקרבות ושיתוף פעולה בין יהודים לערבים ולמאבק בפשיזם וגם מצבה הכלכלי הקשה של אִמה. מאגנס אף ביקר את דרבקין בבית הסוהר והתחייב לערוב להתנהגותה, ובזכות השתדלותו היא שוחררה מהכלא לאחר חמישה חודשי מאסר.⁸²

התגייסות זו הייתה חריגה יחסית במאבקי שחרור של אסירים קומוניסטים, והיא נבעה לא רק ממצבה האישי של דרבקין אלא גם מזיהויה עם יזמות לגישור בין יהודים לערבים, תחום שפעלו בו אנשי ציבור ליברליים ובעלי יוקרה חברתית כמו מאגנס וסימון, וזה העניק למאבק על שחרורה לגיטימציה רחבה יותר.⁸³

עם זאת, מאגנס לא הסתפק במקרה זה ולקח לחסותו עוד עצירות קומוניסטיות וניסה לסייע להן. הוא פעל להביא את העצירות הקומוניסטיות שישבו בבית לחם בפני הוועדה שתבחן מחדש את סיבות מעצרו. הוא ביקר קשות את המעצרים השרירותיים מכוח חוקי החירום בדין וחשבון שכתב על מצבם של אסירים פוליטיים בשנת 1940:

חוק החירום מאפשר למשטרת פלשתינה להתפטר מכל אדם שאינו מתאים להם מסיבה זו או אחרת [...] בסביבות 15 קומוניסטים במזרעה ושבע ילדות קומוניסטיות [...] מוחזקים בכלא למרות שהמשטרה לא הצליחה להוכיח שהם אכן היו מעורבים בפעילות הפוליטית שבגינה נעצרו. ביניהם יש לתת את הדעת למקרים הבאים [...] שמחה צברי עצורה כבר 15 חודשים ועתה הוארך מעצרה. פנינה פינהוייז אישה מעל

Letter from Dora Drabkin to Inspector Saigh, CID Jerusalem, 28.2.1940, p. 235; 82
Letter from Asher Levitsky to R. C. Musgrave, Esq CID Police Headquarters, Jerusalem, 12.12.1939, p. 274; Letter from J. Gesundheit, President of the League for the Rights of Man, 6.12.1939, p. 280; Letter from AS [Major Allen Sanders] to Dr. Magnes, Jerusalem, 20.4.1940, p. 232; Letter from Dr. Magnes to Major Allen Sanders, 16.3.1940, pp. 242-243; 22.4.1940, pp. 223-225; Letter from Ernest Simon, to Inspector Saigh, 28.2.1940, The Hebrew University Jerusalem, p. 236 המחלקה לחקירות פליליות של משטרת המנדט CID, תיק 544, גליל 262.

83 ה'ר, מברית שלום לאיחוד, עמ' 147-178.

גיל ארבעים, מעצרה הוארך בשנה נוספת לאחר שסיימה לרצות שנת מעצר ראשונה. פינהויזי סובלת ממחלת קיבה אבל רופא הכלא ד"ר מלוח סירב לרשום לה תזונה מיוחדת. אסתר גריל סובלת ממחלת נשים חמורה ומצבה ידוע לרופא הכלא, היא ריצתה כבר 15 חודשי מעצר ותקופת מעצרה עתידה להתארך השבוע. לאה צ'ציק נעצרה ללא כל האשמה שהועלתה נגדה.⁸⁴

עם זאת, מחויבותו של מאגנס לא הוגבלה לפעילות למען נשים בלבד. לצד מאמציו לשחרורן של האסירות הקומוניסטיות הוא פעל למען אסירים פוליטיים גברים שהוחזקו בידי השלטון הבריטי. הוא נרתם לסייע בשחרורם של פעילים בכירים בפק"פ, ובהם מאיר סלונים ומרדכי אירגו. כאשר נודע לו על מותו של סיומה מירוניאנסקי, מזכיר סניף הפק"פ בתל אביב, בעקבות חקירה אלימה בעת מעצרו בידי הבולשת הבריטית, הוא ניסה לסייע באיתור גופתו שנעלמה בלי להותיר עקבות.⁸⁵

המאבק לשחרור דרבקין והסיוע המתמשך של הליגה לזכויות האדם לאסירות קומוניסטיות מעידים כי מעורבתם הייתה חלק ממאבק רחב יותר למען זכויות אדם בימי השלטון המנדטורי. הליגה לזכויות האדם פעלה רבות למען שיפור תנאי המעצר והכליאה של אסירים, ובייחוד למען אסירים פוליטיים מכל גווני הקשת הפוליטית, נשים וגברים כאחד.⁸⁶

ראשיתה של ההתארגנות הייתה בשנת 1935 בעת שביתת הרעב שהכריזו עליה אסירים קומוניסטים בבית הכלא המרכזי בירושלים ונמשכה 19 ימים, לאחר שנשללו מהם זכויות של אסירים פוליטיים שהושגו בשביתות רעב קודמות, ובהן הזכות ללבוש בגדים אזרחיים, הזכות למיטה, קבלת ספרים לקריאה ושחרור מעבודות בית הסוהר. השביתה הסתיימה לאחר שנבקע כי את זכויותיו 'המיוחדות' של הנתבע יקבע בית המשפט.

אולם רק בשנת 1937 הוקמה הליגה רשמית וגובשו מטרותיה ועקרונות פעולתה, ובכלל זה מאבק למען חובת סנגוריה לכל נאשם וכינון של מאגר של עורכי דין שקיבלו עליהם לסייע לליגה בפעילותה המשפטית (בהם מקס זליגמן), פעילות למען שיפור תנאי הכליאה בבתי הסוהר, מאבק בתקנות לשעת חירום ובמעצרים השרירותיים והגשת בקשות לחנינה בגזרי דין מוות. בזכות מאמצי הליגה הוקמה ועדה מיוחדת לבחינה מחדש של מעצרים מכוח חוקי החירום. הליגה אף כוננה, בשיתוף האגודה למען האסיר, מערך של ביקורים בבתי הכלא וחיבור דוחות על תנאי הכליאה ועל מצבם של האסירים.⁸⁷

84 Correspondence, Minutes and Reports of the League of the Rights of Man Palestine אמת", Judah L. Magnes Private Collection, P3-2311. התרגום שלי.

85 מאיר סלונים לד"ר מאגנס, 17.10.1941. פרו' צ' שור ליהודה לייב מאגנס, תל אביב, 15.10.1941. קלרה מירוניאנסקי לד"ר מאגנס, 29.9.1941 - כולם באמת", Letters on Behalf of Specific Political Prisoners, Judah L. Magnes Private Collection, P3-2315.

86 בארצונו של מאגנס השתמרו פניות לעזרה גם מאסירים רוויזיוניסטים, עדות לצבינה הלא מפלגתי של האגודה. ראו: שם, Judah L. Magnes Private Collection, P3-231.

87 על ההתגייסות הרחבה של הציבור למען האסירים הפוליטיים בעת שביתת הרעב של שנת 1935 ראו: 'היום השלושה עשרה לשביתת הרעב', דבר, 29.7.1935, עמ' 1, 8. על פעולות הליגה לזכויות

מאגנס סיכם את הדוח הנוקב משנת 1940 בדרישה לכונן ועדה ציבורית חוצה גבולות פוליטיים שתיאבק בחוקי החירום, העלולים במהרה לפגוע בכל אדם במדינה הפעיל מבחינה פוליטית, וקיים חשש להחרפת אכיפתם ככל שתימשך המלחמה. ואכן, הדי המלחמה באו לידי ביטוי בתכתובת שהתנהלה בין חברי הליגה לזכויות האדם ובין העצירות הקומוניסטיות בכלא בית לחם. ב־23 באוגוסט 1941 שיגרו עצירות קומוניסטיות למאגנס מכתב משותף בשם 'הכלואות הפוליטיות האנטי־פשיסטיות', קומוניסטיות ולא קומוניסטיות, העצורות לפי חוק ההגנה והחירום מזה חודשים רבים⁸⁸ וביקשו ממנו להרים את קולו למען שחרורם של אסירים אנטי־פשיסטים בבתי הכלא ובמחנות הריכוז בארץ: 'כתומכות נאמנות במדיניות הגברת המלחמה נגד הפשיזם ושיתוף הפעולה הצבאי בין בריטניה הגדולה וברית המועצות, אנו עומדות על זכותנו ודרישתנו הצודקת לשחרורנו המיידי ולצרף את כוחנו למלחמת השחרור נגד הפשיזם למען ניצחון החופש והתרבות'.⁸⁹ מכתב זה מעיד כי האסירות הקומוניסטיות, על אף ריחוקן ובידודן, לא היו מנותקות מהתמורות המדיניות והפוליטיות שהתחוללו סביבן והיו מעודכנות בתמורות המופלגות שחלו במדיניות מפלגתן, אולם אפשר לזהות תגובות שונות ביחסן כלפי המדיניות הקומוניסטית. במקרה של מרים דרבקין, המלחמה שהכריזה ברית המועצות על פינלנד בנובמבר 1939 והתחוללה בעיצומם של חודשי מאסרה גרמה לה לחזור בה מתמיכתה ומאהדתה לברית המועצות. לדבריה, מעשה תוקפנות זה הבהיר לה כי ברית המועצות פועלת למען טובתה בלבד, ולא למען העולם החופשי.⁹⁰ לעומתה, אסירות קומוניסטיות אחרות דבקו במדיניות מפלגתן על כל שלביה וגלגוליה. הן זנחו את הלהט האנטי־אימפריאליסטי ומיהרו לאמץ וליישם את המדיניות החדשה של מפלגתן כלפי בריטניה הגדולה, כחודש ימים לאחר פלישתה של גרמניה הנאצית לברית המועצות.⁹¹

האדם ראו: דין וחשבון פנימי על פעולות הליגה האדם, 1937-1941, הוצאת הליגה לזכויות האדם, תל אביב 1941. בארכיון מאגנס שמורה תכתובת נרחבת עם אישים וגופי ציבור שונים בנושא שביתות הרעב של אסירים קומוניסטים. ראו למשל את מכתבו של הפציפיסט נתן חופשי למאגנס בעניינה של חיה ליפסמן, אסירה קומוניסטית שובתת הרעב בכלא המרכזי בירושלים, נהלל, Correspondence and Reports on Hunger Strikes and on the Condition of ;19.6.1930 Judah L. Magnes Private Collection, P3-2307, אמת".

88 המכתב נשלח מן הכלא בשני עותקים ב־23.8.1941; עותק אחד למאגנס, והאחר לעקיבא סימון. על המכתב חתמו האסירות הקומוניסטיות: עסיסה ראשית, חנה סגל, אוה פרידמן, שמחה צברי, אסתר רוטברד, שרה איסרזון, מלכה טרכטמן, חדוה הליצר, עליזה מידובניק וצילה שפילברג. ראו: שם, P3-2313.

89 שם, 23.8.1941.

90 הצהרתה של מרים דרבקין, כלא בית לחם, 15.3.1940, ראו: המחלקה לחקירות פליליות של ממשלת המנדט - הבולשת הבריטית CID, את"ה, תיק 454, גליל 262.

91 על קריאתה של הפק"פ לציבור הנשים להשתתף במאבק נגד הפשיזם ולהתגייס לצבא בריטניה ראו: 'יחי יום האיש הבינלאומי! תחי החזית הבינלאומית של האישה למיגור הפשיזם', אה"ע, חטיבה IV 425, תיק 27.

פרשת מעצרה של מרים דרבקין והתגייסות הליגה לזכויות האדם לשחרורה מדגימות את המפגש המורכב בין מאבק פוליטי למען זכויות פרט ובין דינמיקות אידאולוגיות משתנות בימי שלטון המנדט הבריטי. עשייתה של הליגה לזכויות האדם נבעה ממחויבות כללית לערכי זכויות האדם והמשפט, ואולם היא מצאה את עצמה לעתים מעורבת בזירות שמזוהות במובהק עם השמאל הקומוניסטי. הסיוע המתמשך שהעניקה לאסירות קומוניסטיות לא היה בגדר חריגה מפעולתה אלא המשך ישיר למאבק עקרוני נגד שרירות השלטון, מעצרים ללא משפט ותנאי כליאה קשים. על העקרונות האלה הושתתה פעילותה עוד מראשיתה.

סיכום: שוויון רדיקלי וגבולות השתתפות הנשים

במאמר זה בחנתי את חוויותיהן ואת דרכי פעולתן של נשים קומוניסטיות בארץ ישראל המנדטורית וביקשתי להציבן במרכז תולדות הפק"פ. מתוך קריאה משולבת במקורות ארכיוניים, תיעוד משפטי ועדויות אישיות מתברר כי נשים לא היו גורם משני בפעילות המפלגה אלא חלק מרכזי במעש במערך הארגוני, התעמולתי והמחתרתי שלה. הן פעלו בזירות מחתרטיות ופומביות כאחת, השתתפו בהפגנות, בארגון תאים ובהפצת חומרי תעמולה, נשאו בעול כלכלי ומשפחתי ושילמו מחיר אישי של מעקב, מעצר וכליאה. עם זאת, ניתוח השיח המפלגתי חושף מתח מובנה בין מחויבות רדיקלית לשוויון מעמדי ובין היעדר נכונות להכיר במאבק מגדרי אוטונומי. נשים הוכרו כסובייקט מהפכני וכשותפות למאבק האנטי-אימפריאליסטי, אך השתתפותן הוגדרה בגוף כללי שטשטש את ייחוד חוויתן המגדרית. במובן זה, המקרה הארץ-ישראלי מדגים את הביקורת שנמתחה בהגות הפמיניסטית המרקסיסטית בדבר הקושי של גופים מהפכניים להתמודד עם פטריארכיה בתור ממד שדורש התייחסות עצמאית, ולא רק בתור תולדה של מאבק מעמדות כולל. מורכבות זו מתחדדת בעוד שני מישורים. מצד אחד ניסיונותיה של המפלגה לגייס נשים ערביות נדונו לכישלון, וייצוג נשים ערביות בהנהגה כמעט שלא התקיים גם לאחר הקמת המדינה.⁹² עובדה זו מצביעה על גבולותיו המעשיים של האינטרנציונליזם הקומוניסטי בהקשר המקומי ועל הקושי לגשר בפועל בין לאומיות, מעמד ומגדר. מצד אחר אף שנשים היו מיעוט מספרי, כשליש ממספר חברי המפלגה הגברים, הן הגיעו לעמדות הנהגה ונכחו בדרגים שונים של הארגון. נתון זה מלמד כי הפק"פ סיפקה לנשים – בתוך מגבלותיה האידאולוגיות – מסלול ממשי של השתתפות פוליטית, גם אם הוא לא לווה בהכרה עקרונית בממד המגדרי של פעילותן.

92 בשנות פעילותה של מק"י (1948-1965) כיהנה בוועד המרכזי של המפלגה אישה אחת בלבד מהמגזר הערבי – סמירה חורי; ומקרב המגזר היהודי כיהנו שלוש נשים, ראו: Ilana Kaufman, *Arab National Communism in the Jewish State*, University State of Florida, Miami 1997, pp. 51-52.

דווקא בזירות הרדיפה והכליאה התגבשה סוכנות נשים מובהקת. המאבק על הגדרתן כאסירות פוליטיות, הדרישה ללבוש בגדים אזרחיים, שביטות הרעב וההתארגנות שלהן בכלא בית לחם היו לא רק תגובה לדיכוי קולוניאלי אלא תביעה להכרה פוליטית. פעילות זו ממחישה כיצד קבוצות מודרות יוצרות מרחבי פעולה משלהן, גם בתנאים של שליטה והדרה, ומתיישבת עם מחקרים על התנגדות נשים במרחבי כליאה הרואים בכלא לא רק אתר של דיכוי אלא גם זירה לעיצוב סובייקטיביות פוליטית.

מעורבותה של הליגה לזכויות האדם הוסיפה נדבך לתמונה. מאבקם של האסירים הקומוניסטים לא נותר בגבולות העימות האידאולוגי והפוליטי בין המפלגה לשלטון המנדטורי אלא עורר גם התגייסות של חוגים ליברליים אזרחיים שראו בהחזקתם המנהלית ובהליכי המשפט פגיעה עקרונית בזכויות אדם. בכך חרג המאבק מן המרחב המפלגתי והיה לסוגיה ציבורית רחבה יותר של גבולות סמכותו של השלטון.

שני מקרי המבחן שנדונו במאמר – רות לוביץ ומרים דרבקין – ממחישים את המורכבות הפנימית של חווייתן של נשים קומוניסטיות. לוביץ, בכתיבתה הרטרופקטיבית, עיצבה חוויה קולקטיבית אשר יישרה קו עם הנרטיב של המפלגה ומסגרה את המאסר כחלק מן האתוס המהפכני. לעומתה, פרשת דרבקין מבהירה שאירועי השעה הציבו את האידאולוגיה במבחן והולידו פרשנות שאינה עולה בקנה אחד עם הקו הרשמי. בכך מתברר כי גם בתוך מסגרת אידאולוגית מגובשת התקיימו אופנים שונים של עיבוד והבנה של המציאות הפוליטית.

לאחר הקמת המדינה קיבלה פעילות נשים בגוף קומוניסטי ביטוי מוסדי ברור יותר, הן מטעמים פוליטיים-אסטרטגיים של פנייה לציבור רחב הן כחלק ממגמות בשמאל הקומוניסטי המערבי. התפתחות זו מלמדת כי השיח המגדרי במפלגה לא היה קבוע אלא התעצב לפי צרכים ארגוניים והקשרים פוליטיים משתנים. גם בתנועה מהפכנית שחתרה לשוויון רדיקלי היו גבולות ההשתתפות הנשים תוצאה של משא ומתן מתמשך בין אידאולוגיה למבנה ארגוני ולמציאות פוליטית, ולא מובנים מאליהם.

על אודות המחברת

ד"ר חגית כהן היא היסטוריונית של הספר והקריאה של יהודי מזרח אירופה בארצותיהם ובארצות הגירתם. חוקרת נשים יהודיות בתנועות קומוניסטיות במאה ה־20. חברת סגל במחלקה להיסטוריה, פילוסופיה ומדעי היהדות באוניברסיטה הפתוחה. מרכזת הוראה בקורסים בהיסטוריה יהודית בעת החדשה במחלקה להיסטוריה משנת 2014. מפרסומיה: **בחנותו של מוכר הספרים: חנויות ספרים יהודיות במזרח אירופה במחצית השנייה של המאה ה־19**, מאגנס, 2006; **נפלאות בעולם החדש: ספרים וקוראים בידיש בארצות הברית, 1890-1940**, למדא עיון, האוניברסיטה הפתוחה, 2016; חגית כהן, 'פדרציית מועדני הנשים היהודיות ע"ש אמה לזרוס ופעילותה במדינת ישראל', ציון, פ"ז (תשפ"ב), עמ' 407-437.